

Fattiggaarde i Ribe Amt og By.

Af Sognepræst *M. H. Nielsen*, Skrydstrup.

I. De første Fattiggaarde.

I 1807 kom vi med i den Krig, der længe havde hærget det meste af Evropa. Dermed slutter en økonomisk Opgangstid, som vort Land i Aartier havde nydt godt af, og der begynder en tilsvarende Nedgangstid. I 1813, Aaret før Krigen slutter for Danmarks Vedkommende, var vore Financers Tilstand saa slet, at Staten maatte erklære sig bankerot. „Den glimrende Handelsperiode“ havde faaet Ende, Skibsfarten var gaaet ned til næsten ingen Ting, og det en Tid lang saa blomstrende Byggeri var ved at sygne hen. Kun eet Erhverv kunde endnu i nogle Aar glæde sig ved forholdsvis gode Kaar. Det var Landbruget. Men 1818 begynder et stort Prisfald paa Landbrugsprodukter Verden over. Det første Aar falder Prisen til det halve. I Løbet af de følgende fem Aar halveres Priserne atter. I 1824 er man længst nede. Saa begynder det at gaa lidt opad. I Almindelighed regner man med, at Landbrugskrisen ender 1828, men mange Aar efter mærkes Følgerne af den økonomiske Trængselstid, vort Land havde været inde i.

I Bøger, Tidsskrifter og Blade klages der over den tiltagende Forarmelse og de stadig stigende Udgifter til Forsørgelse af de fattige. Da Stænderforsamlingerne aabnes midt i Trediverne lyder der ogsaa her stærke Klager over de Byrder, Forsørgelsen af de mange fattige fører med sig. Der forhandles om en Reform af den gældende Fattiglovgivning, og der drøftes Planer til Afhjælpning af det forhaandenværende Onde.

Et Middel, man nogle Steder greb til for at raade Bod paa Vanskelighederne, var Oprettelse af en af de Forsørgelsesanstalter, der senere har faaet Navn af Fattiggaarde. Ordet Fattiggaard er ret nyt. Hverken Videnskabernes Selskabs Ordbog fra det 19. Aarhundredes Begyndelse eller Molbechs Ordbog over det danske Sprog fra Tiden omkring 1830 kender det. Heller ikke A. F. Bergsøe, der fra Midten af Fyrerne udgiver „Den danske Stats Statistik“ synes at kende det. Vi har dog fra Fyrerne enkelte Vidnesbyrd om, at Ordet kendes,¹⁾ men der hængaar endnu en 20—30 Aar, inden det bliver almindelig brugt som Betegnelse for en vis Art af Forsørgelsesanstalter.

Før den Tid havde man mange forskellige Navne paa saadanne Anstalter. De kaldtes Fattig- og Arbejdshuse, Arbejds- og Forsørgelsesanstalter, Fattigarbejdsanstalter, Syge- og Arbejdshuse, Forsørgelses- og Arbejdshuse o. s. v. Tit kaldtes de ogsaa blot Fattighuse eller Arbejdshuse. Det første af de anførte Navne er vel nok det hyppigst benyttede.

Fattighusene kendes langt tilbage i Tiden. 1643 paabydes det, at Kirkeværgerne paa Landet i hvert Sogn skal bygge „et Fattigfolks Hus til de fattige der i Sognet, som ikke kan faa andensteds Hus“.²⁾ Dette Paabud gaar igen i Christian V's Danske Lov (2—22—75) 1683, og det gentages ogsaa senere.

I Fattighuset fik de trængende først og fremmest frit Husly, men ofte modtog de ogsaa anden Hjælp i Penge eller Naturalier.

Arbejdshusene gaar tilbage til sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede. I Slutningen af det 18. og Begyn-

¹⁾ Dr. Hald, Aalborg Fattigv.s Hist., Aalborg 1842, S. 8. Ribe Fattigkommissions Correspondanceprot. 7/8 1845 og 6/6 1846.

²⁾ H. F. Rørdam, Danske Kirkelove III, 305.

delsen af det 19. Aarhundrede bliver der oprettet Arbejdshuse eller Arbejdsanstalter, som de gerne kaldes, i de fleste Købstæder — enkelte Gange ogsaa i Landsogne. I disse Huse sørgedes der for Arbejde til de trængende, særlig ved Tilberedning af Uld og Hør.

I Aarene 1806—07 bliver der i Slagelse oprettet et Fattighus med tilhørende Arbejdshus — et „Uldmanufaktur“ eller Uldspinderi. Ophavsmand til denne Anstalt var daværende Præst ved Sct. Peders Kirke i Slagelse, Hans Bartholm, Søn af den kendte kongelige Konfessionarius i Kjøbenhavn. Han kom til at spille en betydelig Rolle ikke blot ved Fattigvæsenets Indretning i Slagelse, men ogsaa andendets. 1812 udgiver han en „Udførlig Beskrivelse af en Uldfabriks Indretning i Forbindelse med Fattigvæsenet i Slagelse“, og 1817 udgiver han en ny Bog paa 346 Sider med følgende Titel: „Theoretisk og practisk Anviisning til Fattigvæsenets hensigtsmæssige Bestyrelse i Danmark“. Sine Anvisninger samler han i tre Hovedregler:

- 1) „at have de fattige paa eet Sted og under Opsyn,
- 2) at give dem der, hvad de behøver, men ikke at give dem Pengeunderstøttelse, og
- 3) at holde dem til at arbejde til Fattigvæsenets Fordel.“

De nævnte Grundsætninger var tildels fulgt ved nogle Arbejdshuse, som i Tiden efter 1799 var oprettet i Kjøbenhavn. Her er man mer og mer gaaet over til at yde trængende Hjælp gennem Naturalforplejning og ved at skaffe dem Arbejde. I flere af disse Arbejdshuse blev der nemlig ikke blot anvist Arbejde, der blev ogsaa her kogt Mad til og uddelt Brød til de trængende. Og der bringes ogsaa her fra Mad og Brød ud til Folk, der af en eller anden Grund ikke personlig kan give Møde i Arbejdshuset. De fleste

opholdt sig kun her i Arbejds- eller Spisetiden; undtagelsesvis blev der dog optaget syge eller gamle fattige som faste Lemmer i Arbejdshuset, saa de fik Lov at være her hele Tiden.¹⁾

Ingensteds blev dog det Princip at samle alle de trængende — syge og sunde, Børn og gamle — til Forsørgelse paa samme Sted eller under samme Tag gennemført saa nøje som i Slagelse. Det var jo dette Princip, der søgtes fulgt ved alle senere her i Landet oprettede Fattiggaarde. Det maa vel derfor siges, at Slagelse har Æren af at have oprettet den første Fattiggaard i Kongeriget Danmark.

I England kendtes Forsørgelsesanstalter af den Art noget tidligere. De kaldtes her gerne Workhouses eller Arbejdshuse. Navnet gaar tilbage til Dronning Elisabeths Tid eller Begyndelsen af det 17. Aarhundrede; men der hengaar et Hundrede Aar, inden disse Arbejdshuse bliver mere almindelige. Til at begynde med har de nærmest Karakteren af Tvangsarbejdsanstalter, og det er først henimod Udgangen af det 18. Aarhundrede, at de faar Præg af egentlige Forsørgelsesanstalter. I Tiden mellem 1830 og 1840 arbejdes der i England stærkt paa en Reform af Fattigvæsenet efter det Princip at samle alle de trængende i Arbejdshuset eller Fattiggaarden. Men det lykkedes ikke at faa dette Princip gennemført for hele Landets Vedkommende.²⁾

Den Ordning af Fattigvæsenet, som man havde gennemført i Slagelse, vandt Anerkendelse paa højere Steder. Allerede 1807 paalægger Kancelliet Amtmanden over Sorø Amt at bevidne Pastor Bartholm sin Tilfredshed med den af ham udviste Nidkærhed „for

¹⁾ Penia II 352 f., II 55, 256.

²⁾ William Scharling, Den eng. Fattiglovgivning, Tidsskr. for Retsvæsen 1866, 268 f, 383 f.

Fattigvæsenets bedre Indretnings Fremme“, og et Par Aar senere faar den unge Præst tildelt Ridderkorset. Snart kommer der ogsaa Tegn paa, at det i Slagelse givne Eksempel faar Virkninger i Omegnen. 1807 er der en Borger i Ringsted, der skænker et ham tilhørende Hus til et Fattig- og Arbejdshus der i Byen. Og i den følgende Tid tales der ofte med Ros om den gode Ordning af Fattigvæsenet i Slagelse og i Sorø Amt i det hele taget¹⁾

Bartholm mente, at der ogsaa paa Landet burde oprettes Arbejdsanstalter, selv om han maa indrømme, at Forholdene her stiller sig vanskeligere paa Grund af det mindre Indbyggertal. I Slutningen af Aaret 1812 var derovre paa Langeland stiftet en Forening ved Navn „Langelands patriotiske Selskab“. Til Formand havde Foreningen den reformivrige, af sine Bønders Vel stærkt optagne Godsejer paa Tranekjær, General Frederik Ahlefeldt. I „disse for Menneskeheden ulykkelige Tider“ har man, skriver han 1813, oprettet dette Selskab, „der fortrinlig attraar at lette vores lidende Medmenneskers Kaar, at arbejde paa en for Staten nyttig Fattig-Indretning, ved hvilken Dovenskab og Lediggang skulde udryddes, Arbejdshuse anlægges og Bospisnings-Anstalter i samme vorde indrettede.“ Større Sogne skulde hver have sit Hus; var Sognene mindre, skulde der være to Sogne om et Hus. I hvert af disse Fattig-Arbejdshuse skulde der være Plads til 50 Personer. Men det høje Maal, man stræbte mod, blev langt fra naaet. Kun i et enkelt Sogn, Tullebølle, fik man rejst et beskedent lille Arbejdshus. Videre naaede man ikke.²⁾

Bedre Fremgang fik det Forsøg, som en halv Snes

¹⁾ Penia II 108, VI 254.

²⁾ Vilh. Lütken, Bidrag til Langelands Hist. 455, F. Ahlefeldt Laurvig, Generalen, IV 110.

Aar senere — midt i Landbrugskrisens Dage — blev gjort ovre i den vestlige Del af Landet, i Ribe Amt. Med sine udstrakte Heder hørte dette Amt til Landets magreste Egne, men man havde her mærket mindre til Landbrugskrisens Tryk end i de federe Egne. Den landøkonomiske Forfatter C. F. Dalgas udgav i 1830 en Beskrivelse af Ribe Amt. Han skriver heri om Amtets Beboere, at de har i „hin ulykkesvangre Periode bedst afholdt Skatter, Renter og andre Udgifter“; de har afholdt sig fra „de ulykkelige Speculationer i Navneværði“, og de kom tidlig til den Overbevisning, „at Arbejde og Sparsommelighed er de sikreste Midler til at soutenere sig“. Med fede Typer skriver han, at „øde Gaarde intet Steds findes“ her.¹⁾ Saadan var det ikke i de federe Egne af Landet. Der er øde Gaarde langt fra en Sjældenhed.

Den sydlige, mere frugtbare Del af Amtet, var tilsyneladende mest tyngt af de daarlige Tider. Indtil 1864 strakte Ribe Amt sig for Fastlandets Vedkommende til Vidaaen. Det var dog ikke hele Vestslesvig indtil nævnte Aa, der hørte med til Amtet, men kun de saakaldte kongerigske eller nørrejyske Enklaver. Sydligst laa der en større Enklave, som omfattede det meste af Lø Herred samt Møgeltønder og Ballum Birker.

Der var flere Grunde til, at det økonomiske Tryk hvilede særlig tungt paa Beboerne her.²⁾ Fra gammel Tid af havde mange af Mændene i disse Sogne søgt deres Næring paa Søen. Nu var Skibsfarten tildels standset, og mange Sømænd blev derved arbejdsløse. En stor Part af Kvinderne i de samme Egne havde tid-

¹⁾ S. 199.

²⁾ En Hovedkilde til det følgende er en Pakke fra Ribe Amts arkiv i Landsarkivet i Viborg: „Dokumenter vedr. Oprett. af Arbejdsanstalter i Sogne under Ribe Amt 1826—51“.

ligere ernæret sig ved Knipling. I de knappe Tider var der faa, som havde Raad til at købe Kniplinger, saa ogsaa Knipleriet for en stor Del sygnede hen. Paa Grund af, at der var saa mange, der søgte deres Næring paa Søen eller ved Knipleriet, blev der Brug for megen fremmed Arbejdskraft til det egentlige Bondearbejde. Hvert Foraar er der stor Tilstrømning af fremmede Tjenestefolk, særlig fra Nørrejylland. En stor Del af disse vendte ikke tilbage til Hjemegnen, men blev gifte og bosatte sig her. De blev da gerne Ejere eller Lejere af et af de mange jordløse Huse, som fandtes i de vestslesvigske Sogne. — Alt dette medførte, at særlig mange her maatte melde sig til Forsørgelse af Fattigvæsenet eller gribe til Tiggerstaven.¹⁾

Nordligst i Lø Herred, omtrent midtvejs mellem Tønder og Ribe, ligger Sognet Døstrup. I det Sogn havde man 1821 faaet en ung Mand ved Navn Gabriel Koch til Præst. Han havde afløst sin Fader som Stedets Præst. Farfaderen, der ogsaa hed Gabriel, stammede fra Ribe. Senere blev Slægten atter knyttet nær til denne By, idet en Søn af Præsten i Døstrup bliver Stiftsprovst, og dennes Søn, Gabriel Koch, Biskop her. — Da den unge Gabriel Koch tiltraadte sit Embede, blev han efter dagældende Lov ogsaa Formand for Sognets Fattigkommission — en Stilling, som i Øjeblikket ikke var helt let. Sognet var, skriver han, „meget bebyrdet med Almisselemmer, hvis Tal tiltog med hvert Aar.“ Fra mange lyder der Klager over de store Udgifter til Forsørgelse af de fat-

¹⁾ Ved Patent af 7/12 1829 var Tiden for Erhvervelse af Forsørgelsesret i Hertugdømmerne sat til 15 Aar, mens Terminen i Kongeriget var 3 Aar, fra 1839 5 Aar. Over dette Forhold beklager Enklaverne sig jævnlig. Ved Plakat af 9/1 1845 ligestilles de paa dette Punkt med Hertugdømmerne.

tige, og fra disse klages der over den ringe Understøttelse, der bliver dem til Del. „At bestyre et saadant Fattigvæsen var en højst fortrædelig Sag.“ Saa opstaar da hos ham Tanken om at faa oprettet en Arbejdsanstalt i Lighed med den, der en Snes Aar tidligere var oprettet i Slagelse. Der er dog den Forskel, at han i Stedet for „Uldmanufakturet“ vilde knytte et Landbrug til Fattighuset. Allerede 1825 har han Planen til sin Arbejdsanstalt færdig. Først taler han med flere af Sognebeboerne om Sagen, men de er noget betænkelige. Saa raadfører han sig med Ejeren af Trøjborg, Kancelliraad Holst, og med Herredsfogden om Sagen. De følte sig begge tiltalte af Planen, og Herredsfogden er ham behjælpelig med at faa Sognets Beboere indstævne til et Sognegrande i Døstrup Skole den 6. December. Her fremstiller Præsten sin Plan, der nu vinder almindelig Tilslutning og bliver underskrevet af de mødte „paa to à tre nær“. Den følgende Sommer bliver Planen ført ud i Livet. Af Godsejeren paa Trøjborg blev der købt Jord til knap en Tønde Hartkorn i Byen Vinum. En af de første Dage i August tager man fat paa Opførelsen af en Arbejdsanstalt her, og inden Udgangen af September er Huset — 11 Fag Ind- og 2 Fag Udhus — færdigt. Men mange Hænder havde ogsaa taget Del i Arbejdet. Gaardmændene leverede Syldsten, Ler og Tag, og de besørgede alle Kørsler; Husmænd og Kaadnere besørgede det nødvendige Haandarbejde. Skønt der kun medgik godt 6 Uger til Rejsning af Huset, har det til Dato holdt Stand mod Vestenvinden.

Til Oprettelse af Arbejdshuset var der medgaaet 1564 Rbdl. eller knap 3000 Mk. lybsk. Nogle faa Legatpenge havde man, men det meste blev laant hos en halv Snes Mænd inden for Sognets Grænser. To

Tjenestekarle — den ene var Præstens Avlskarl — rykker ud med henholdsvis 75 og 100 Mk., Degnen med 400 Mk. Det højeste Laan, 480 Mk., hidrørte fra en Gaardmand i Drengsted, P. L. Stavener. Det største Laan — paa 1000 Mk. — maatte dog hentes udensogns, hos Skipper, „islandsk Capitain“ Thomsen i Nørby, Visby Sogn. — Renten af hele Anlægskapitalen var, siger Pastor Koch, „næppe saa meget som den Sum, der før .. aarligen .. var bleven udredet blot for Husly til de fattige.“

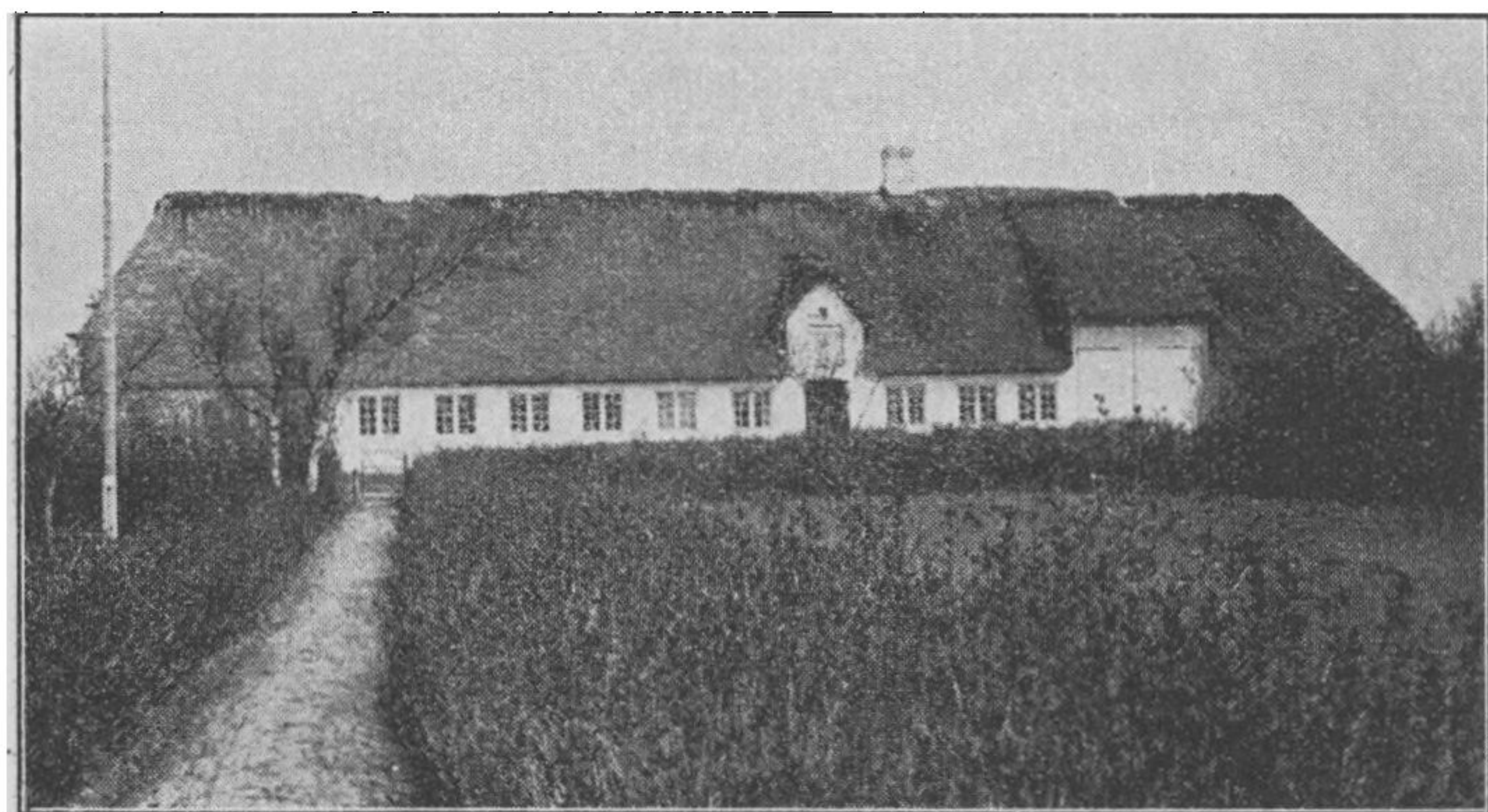
I Aaret 1836 udgav G. Koch en lille Bog, der blev trykt i Ribe og bar Titlen „Bemærkninger om Døstrup Sogns Arbejdshus, og hvad Erfaring har i flere Aar vist med Hensyn til Fattiglemmernes Forsørgelse i samme.“ Fra nævnte Bog og fra Fattigkommissionens Forhandlingsprotokol¹⁾ er de her fremførte Oplysninger hentet. I Slutningen af Bogen udtaler Forfatteren, at Arbejdsanstalten i Døstrup er „den første i sin Slags her paa Egnen og, saa vidt vides, den første paa Landet i de danske Provinser, uden maaske lignende findes i Nærheden af Hovedstaden.“²⁾

G. Koch er en Mand af den gamle Skole. Almindelig kendt er hans Sammenstød med Skolemanden Kr. Kold. Det var en gammel og en ny Tid inden for Skolen, der her mødtes. Som Barn af sin Tid havde han oprindelig staaet Rationalismen nær, men under Indvirkning fra J. P. Mynster er han vokset fra denne Aandsretning. En af hans Efterfølgere har skildret ham som „en noget streng, alvorlig og myndig

¹⁾ Landsarkivet, Aabenraa.

²⁾ Han tænker maaske paa det Arbejdshus, som Præsten Bone Falk Rønne havde faaet oprettet i Kongens Lyngby. Dette Hus skuffede de Forventninger, man havde haft til det, og blev snart nedlagt. J. Oskar Andersen, Festskr. i Anl. af det d. Missionsselsk. 100 Aars Jub., 182.

Mand," men tillige som den, der nød stor Anseelse saavel i sit Sogn som udenfor dette.¹⁾ 1832 udnævntes han til Provst for Lø Herred og Møgeltønder-Ballum Birk. Da der i Henhold til Forordning af 13. August 1841 blev oprettet Sogneforstanderskaber og Amtsraad, valgtes Provst Koch til Formand for Sogneforstanderskabet i Døstrup, og han blev tillige den ne Egns første Repræsentant i Ribe Amtsraad. En

Døstrup Sogns Fattiggaard i Vinum. Fremdeles Fattiggaard.

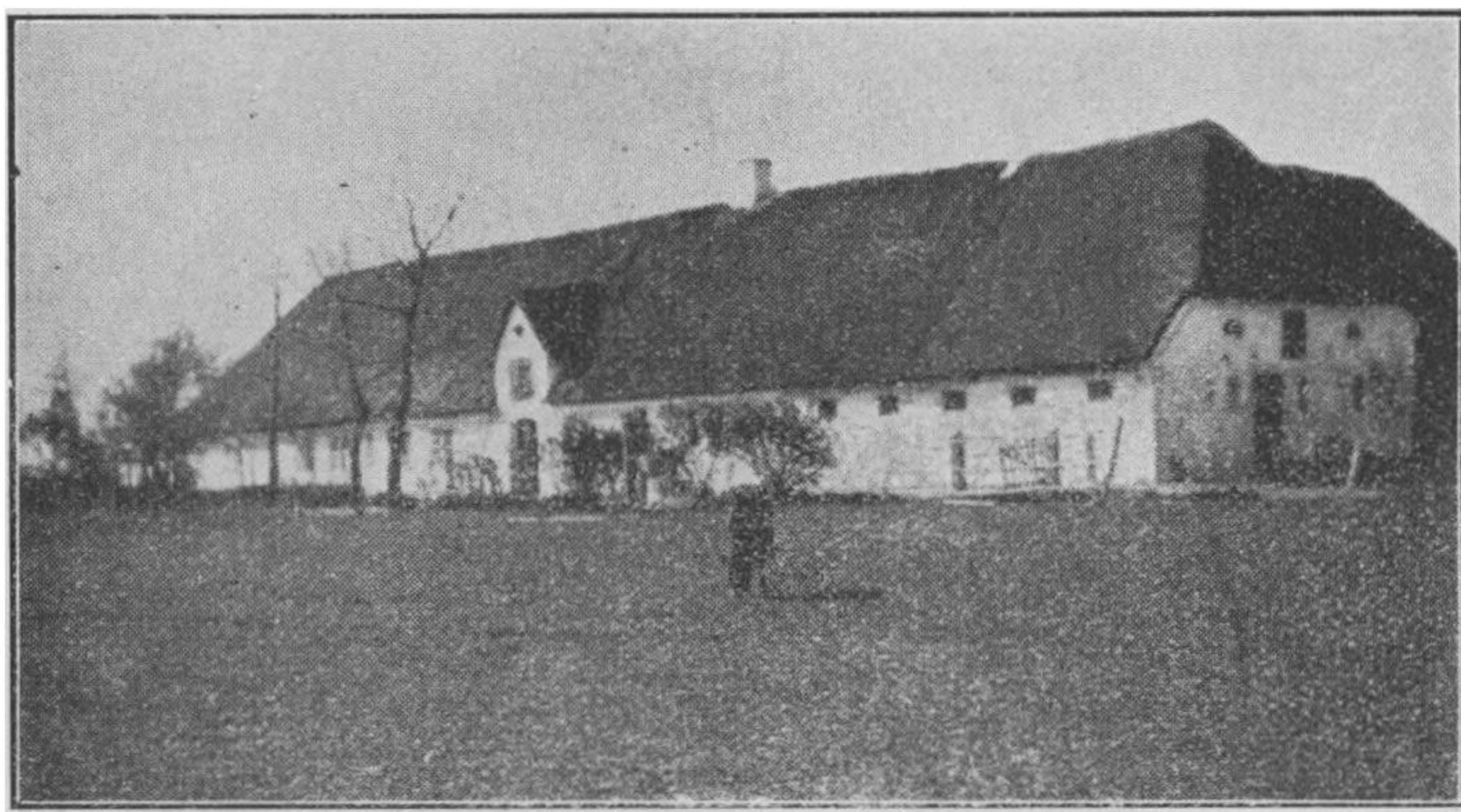
af de Sager, det nye Amtsraad drøftede, var Opretelse af en for hele Amtet fælles Tvangsarbejdsanstalt. Forud havde de nyoprettede Sogneforstanderskaber haft Sagen til Betænkning. Ved et Amtsraadmøde 9 Maj 1843 overdroges det til Provst Koch at udarbejde et Forslag til Indretning af en saadan Anstalt, da „hans mangeaarige Erfaring i denne Retning var bekjendt.“²⁾ Foreløbig kom der dog ikke noget ud af den Sag.

Syd for Døstrup ligger Brede Sogn. Her oprettes der 1828 en Arbejdsanstalt i Lighed med den, der to

¹⁾ Sønderj. Maanedsskr. VI 88.

²⁾ Amtsraadets trykte Forhandlinger 1843.

Aar før var oprettet i Døstrup. I Brede Sogn boede paa den Tid Herredsfoged Brasen, der som Politimester havde Del i Styrelsen af Herredets Fattigvæsen. Vi har tidligere hørt, at han havde støttet Pastor Koch ved hans Reform af Fattigvæsenet i Døstrup. Ogsaa i andre af Herredets Sogne er han senere behjælpelig ved Oprettelsen af Fattiggaarde. Særlig virksom havde han dog været ved Oprettelsen

Brede Sogns Fattiggaard, nu i privat Eje.

af Fattiggaarden i Brede og ved den senere Ledelse af denne.

.. Helt ude ved Havet — en Mils Vej vest for Brede — ligger det store Ballum Sogn. Det har frugtbare Enge og Marker; alligevel var der paa den Tid stor Fattigdom i Sognet. Den senere kendte Nationaløkonom Georg Hansen, der omkring 1830 besøgte Egnen, skildrer i ret mørke Farver den økonomiske Tilstand i Ballum Sogn. Om 12 af Sognets Gaardmænd siger han, at deres Stilling er „den elendigste i Verden“. Sælge Gaardene kan de ikke, drive dem selv kan de heller ikke. De har da maattet leje det meste baade af Jord og Bygninger ud til de mere vel-

stillede. Flere af disse Gaardmænd havde, fortæller Sognets Præst, maattet ty til Fattigvæsenet om Hjælp. Endnu mørkere skildrer Præsten Forholdene i en Del af de mange jordløse Huse. Af disse fandtes der paa den Tid mindst 150 i Sognet. Her boede Kniplersker, Søfolk og Daglejere. De sidste var ofte tilflyttede fra Nørrejylland. Den Fattigdom, der traadte Præsten i Møde i adskillige af disse Hjem, har, føler man, gjort et stærk Indtryk paa ham. Han mener, at det Ord i nogen Maade passer paa en Del af Indsiderne i disse Huse, at „deres første Ejendom er deres Ligkiste“. Præstens Navn er Jørgen Hansen. Han var en Smedesøn fra Als. Da han i Aaret 1827, 25 Aar gammel, holdt sin Tiltrædelsesprædiken i Ballum Kirke, havde han mindet om Paulus' Ord til Venen Timotheus: „Lad ingen ringeagte dig for din Ungdoms Skyld, men vær et Eksempel for dem, der tror.“ Han var kun Præst her i tre Aar og kom vistnok ikke til at betyde ret meget for Sognets Beboere kirkeleg set. Maaske betød han mere for Sognet som Foregangsmand paa Landbrugets Omraade. Han indførte Brak og er en af de første her, der merglede. Paa et Omraade efterlod hans Virksomhed her sig kendelige Spor. Det er med Hensyn til Ordningen af Sognets Fattigvæsen. Stiftamtmanden havde sagt til den unge Præst, at Ballum Sogns Fattigvæsen var „det værste i hele Ribe Stift“. Hvert tiende Menneske fik Hjælp fra Sognet, og det kneb haardt med at skaffe de fornødne Midler tilveje. Ved det første Fattigkommissionsmøde, Præsten deltog i, maatte der vedtages en ekstra Opkrævning af Fattigskatten for at opnaa Balance i Fattigkassen. Allerede før hans Ankomst havde der været Tale om Oprettelse af en Arbejdsanstalt i Lighed med den, der fandtes i Døstrup, men Gennemførelsen af Planen kom til at hvile paa

den unge Præsts Skuldre. Fra en af de mest forgældede Gaarde i Byen Husum købte man 13 Demat Jord saavel som Gaardens Bygninger, der indrettedes til en „Forsørgelses- og Arbejdsanstalt“ med Plads til 50 Lemmer. Til Planens Gennemførelse modtog man fra Grevskabet Schackenborg et Laan paa 750 Dlr. cour.

Ret længe kom Jørgen Hansen ikke til at lede den nye Anstalt, idet han det følgende Aar blev forflyttet til sin Fødeø Als, hvor han virkede som Præst til sin Død i 1889. Fra 1848 til 1864 havde han tillige været Biskop over Als og Ærø. Den Interesse for Fattigvæsenet, der vækkes hos ham under Opholdet i Ballum, bevarede han efter Tilbagekomsten til Als, og den satte Frugt i flere Skrifter vedrørende dette Emne. Det betydeligste er en Bog paa 184 Sider, Kritik des Armenwesens, der udkom i Altona 1834. I denne Bog beskriver han ogsaa Indretningen af de i Vestslesvig oprettede Arbejdshuse, som han stærkt anbefaler til Efterligning andensteds.¹⁾

I Aarene 1830—31 breder Eksemplet fra Døstrup sig til to nye Sogne inden for Enklaverne: Rømø og Møgeltønder. Snart naar ogsaa Eksemplet frem til Sogne udenfor Enklaverne. Allerede før 1820 havde der været Arbejdshuse i et Par Sogne i det slesvigske, men Eksemplet fra Enklaverne sætter først rigtig Fart i Bevægelsen. Stænderforsamlingen i Viborg havde 1836 været noget forbeholden i sin Dom om Arbejdshuse eller Fattiggaarde. Derimod anbefaler Stænderforsamlingen i Slesvig samme Aar stærkt Oprettelsen

¹⁾ Dr. Georg Hanssen, Stat. Forschungen über das Herzogth. Schlesw. I Hefte. Sønderj. Aarb. 1904 S. 34 f., Fattigkommissionens Forhandlingsprot., Landsark., Aabenraa. J. Hansen, Kritik d. A. 83 f., 127 f.

af disse.¹⁾ I den følgende Tid, navnlig i Fyrreerne, breder Oprettelsen af Fattiggaarde sig stærkt i Landet sønden Aa.²⁾ Inden 1864 er Tallet naaet op til ca. 80.³⁾

I 1840 rykker Fattiggaardene paa Landet syd fra frem over Kongeaaen. Nævnte Aar oprettes den første Fattiggaard i den nordlige Del af Ribe Amt. Den laa i Byen Gamst og var fælles for Andst og Gjesten Sogne. 1842 faar Brørup og Lindknud en fælles Fattig- og Arbejdsanstalt. 1844 faar Varde sin Fattiggaard paa en Mark lidt uden for Byen. Der havde forinden været Folk herfra ude „i e Sønden“ for at indhente Oplysninger om Anstalterne der. Det samme har rimeligvis været Tilfældet ogsaa i de førnævnte Sogne.

Fra Vejle Amt kommer der 1841 Forespørgsel til Ribe Amt angaaende de Fattiganstalter, der var oprettede paa Landet her. Saadanne kendtes endnu ikke i Vejle Amt. I de nærmest følgende Aar kommer der lignende Henvendelser fra Thisted og fra Hjørring Amt. Ogsaa til Holbæk Amt sendes der 1844 Oplysninger om de i Ribe Amt oprettede Arbejdsanstalter. I Kongeriget gik det dog foreløbig ret trægt med Oprettelsen af Fattiggaarde paa Landet. Endnu i 1864 var Ribe Amt paa det Omraade et godt Stykke foran Landets øvrige Amter.⁴⁾

¹⁾ Hans Jensen, De danske Stænderfors. Hist. I 525.

²⁾ C. N. Bruhn, Die Zwangsarbeitsanst. in Schlesw.-Holst., 56 f.

³⁾ J. Bentsen, Om Fattighusene i Kongeriget Danmark, 18.

⁴⁾ Sammesteds, 32.

II. Da Ribe fik sin første Fattiggaard.¹⁾

Ogsaa i Ribe mærkedes det, at Tiderne var trange. Enkelte Vidnesbyrd herom skal nævnes. I Begyndelsen af 1819 klager Fattigdirektionen (Stiftamtmanden og Biskoppen) i en Skrivelse til Fattigkommissionen stærkt over „det skadelige Husbetleri . . som i Særdeleshed i den senere Tid er bleven udøvet af Børn“. I den Anledning træffes der forskellige Foranstaltninger. Politimesteren bekendtgør ved Trommeslag Forbud mod Tiggeri. Fattigfogden faar „alvorligt Tilhold“ om at oppasse Tiggerne og føre dem til Politiet, for at de kan blive afstraffede. Fattigkommissionen indstævner de Forældre, hvis Børn har tigget, og truer dem med, at de selv vil blive straffede som Tiggere, hvis deres Børn fortsætter Tiggeriet. Nogle Forældre tillægges der Understøttelse til deres Børns Opdragelse, „hvilket vi“, skriver Fattigkommissionen, „anse for det kraftigste Middel til Betleriets Afskaffelse, men hvortil vi ikke have saa udstrakte Hjælpemidler, som behøves, naar alt Husbetleri i strengeste Forstand skulde hæves.“ Ifølge Fattigloven af 1803 er det Fattigkommissionens Pligt at sørge for Husly til dem, der ikke selv er i Stand til det. Det er, klager Fattigkommissionen i August 1819, vanskeligt at opfylde dette Paabud „formedelst de fattiges og til Hus trængendes daglig voksende Antal“. I den Anledning ansøger man Direktionen for

¹⁾ Kilder: Fattig-Kommissionens Korrespondanceprot. 1804—51, sammes Deliberationsprotokoller 1803—18, 1818—43, 1843—58, Akter vedrør. Opfør. af en Arbejds- og Forsørgelsesanst. i Rhodes Toft, P. N. Frosts Bidrag til Ribe Fattigv.s Hist. i Hist. stat. Maanedstid. for Ribe Stift 1838—39. Deliberationsprot. 1843—58 findes i Ribe Domsogns Præsteark., Viborg; de andre utrykte Kilder i Byark., Ribe.

For den altid redebonne Hjælp, der er ydet mig af Hr. Byarkivar C. N. Termansen, bringer jeg en oprigtig Tak.

Ribe Hospital om Tilladelse til, at „et af de ledige Værelser i 2. Etage i Hospitalet maatte indtil videre overlades til Brug for 2 à 3 Familier, som ellers mod den tilstundende Vinter maatte blive husvilde“. I Februar 1825 sælger man et Hus i Hundegade (Nr. 74), fordi „Fattigvæsenets tiltagende Udgifter har nødsaget Kommissionen til at sørge for ekstraordinære Indtægter“. Samme Aar sælger man endnu et Hus, beliggende i Korsgade. Det har vel været af samme Grund.

Allerede i 1825 synes man at have tænkt paa en Nyordning af Byens Fattigvæsen. Der er Planer fremme om Oprettelse af en „Tvangsarbejdsanstalt“. Ved nævnte Udtryk maa der vistnok tænkes paa en Slags Forsørgelsesanstalt. Planerne bliver foreløbig lagt til Side; men i Aarene 1828—29 dukker de atter op. Den 3. Marts 1829 overdrager Fattigkommissionen det til Præsten ved Sct. Kathrine Kirke, E. de Thurah, at forfatte et „Udkast til en forbedret Fattigforsørgelse“, saaledes at der indføres „fuldstændig Naturalforplejning“. Der tænkes oprettet et Fattig- og Arbejdshus til 80 Lemmer ialt, 40 Kvinder, 20 Mænd og 20 Børn. Antallet af arbejdsføre anslaaes til 50, og dem skal der indrettes Bolig til i de saakaldte Almisseboder; Resten skal have Plads i Gæsteboderne. Pengene til Planens Gennemførelse havde man haabet at faa fra Nationalbanken. Men det Haab glippede, skønt man tilbød Banken Sikkerhed for Laanet i Fattigkassens rentebærende Obligationer paa godt 4000 Rbdlr. Saa blev Planen om Oprettelse af en større Arbejdsanstalt lagt til Side; men et Par Aar senere oprettes der en Arbejdsanstalt i mindre Stil — i Lighed med de Arbejdshuse, der var blevne almindelige sidst i det 18. Aarhundrede.

Allerede 1789 havde Ribe faaet et saadant Arbejds-

hus — „Spindeanstalten“ eller Hjælpeanstalten“. Byens daværende Borgmester, E. Balle, havde været særlig ivrig for at faa en bedre Ordning paa Fattigvæsenet, og det er ham, der gav Stødet til Oprettelse af Spindeanstalten, der havde til Huse i den saakaldte gamle Bispegaard i Skolegade (Tausens Hus). Trængende, Børn saavel som voksne, „der foretrække ærefuld Arbejdsomhed for skammelig Lediggang“, kunde altid her faa „sikker Fortjeneste“ ved Spind af Uld, Hør og Blaar. De første Aar var der ogsaa knyttet et Hægleri og et Væveri til Anstalten. Enhver kunde her gratis lære at hægle, spinde Hør, Uld og Bomuld, at væve, sy og strikke.¹⁾ Spindeanstalten bestod indtil 1835. Det havde altid knebet med at holde den gaaende. Maaske ogsaa Styrelsen af den kunde have været heldigere. Efterhaanden blev det vanskeligt at faa det i Anstalten udførte Spind afhændet. Det hidrørte som Regel fra ældre Kvinder under Fattigvæsenet, og det var ofte saa maadeligt — siges der — at ingen Husmoder vilde købe det. I 1835 nedlægges Anstalten, og de Midler, Fattigvæsenet herved kom i Besiddelse af, blev særlig anvendt til Dækning af den Gæld, der faa Aar før var stiftet ved Oprettelsen af en anden Arbejdsanstalt.

Der hørtes stadig Klage over „de idelig forøgede Byrder for Fattigvæsenet“. Fra modsat Side klagedes der over, at der ikke var Arbejde at faa. Fattigkommissionen beslutter sig da til at oprette en Anstalt, hvortil man kunde henvise arbejdsløse Mænd, der begærer Understøttelse. Fra det offentlige modtager man et Laan paa 150 Kurantdaler. Der lejes saa Lokale hos Christian Rask i Præstegade, anskaffes Arbejds-

¹⁾ Ribe Bys Ugeblad 1798, S. 91 f.

redskaber og Materiale, saa Anstalten kan træde i Virksomhed i Foraaret 1831. Indretningen kaldtes officielt „Arbejdsanstalten“ eller „Ribe Bys Fattigarbejdsanstalt“, men populært kaldtes den „Rasphuset“. Det Arbejde, man her sysselsatte de arbejdsledige med, var nemlig Raspning af Farvetræ. Tidligere hentede man de raspede Spaaner i Flensborg og Hamborg; nu hjemførte man Træet i uraspet Tilstand. Af Anstaltens Regnskaber ses det, at det meste af Farvetræet — Blaatræ og Gultræ — blev hentet af Fanø Skippere i Altona. En af Byens kendte Borgere, Købmand R. Rahr, indlagde sig stor Fortjeneste ved gennem mange Aar at være Anstaltens Bestyrer. Skomagermester Christen Gregersen gjorde sig fortjent ved i flere Aar gratis at være Opsynsmand paa Rasphuset. Købmand H. G. Bjerrum var Hovedleverandør af Træet. For hvert Hundrede Pund, der raspedes, betalte han 25 Sk. lybsk. Dygtige Arbejdere kunde have en Dagløn paa 10—12 Skl., men de fleste maatte nøjes med det halve eller endnu mindre. Stor Tilstrømning til Anstalten blev der ikke. Det første Aar, da der var flest, beskæftigedes 18 Personer i tilsammen 350 Dage for en samlet Løn af godt 38 Kurrantdaler. De følgende Aar tog Besøget af. Naar Anstalten ikke blev mere søgt, kom det vist af, at hverken Arbejdet her eller Navnet paa Anstalten havde nogen god Klang. Rasphuset i København var jo kendt Landet over som Straffested for særlig slemme Forbrydere.¹⁾

Aaret før Oprettelsen af Rasphuset havde man truffet en anden Foranstaltning til Modarbejdelse af Fattigdommen. I Begyndelsen af Tyverne havde man i

¹⁾ R. Rahrs Beskr. af Anstalten i Hist. stat. Maanedstid. for Ribe Stift 1838, S. 59 f. En Pakke Regnskaber fra 1831—42 i Byarkivet.

Byen Slesvig overladt 21 fattige Familier et øde Stykke Jord til Dyrkning af Havesager. Hver af dem fik lige meget, og de fik Lov til at dyrke Jorden gratis i 4 à 5 Aar. I Løbet af kort Tid var Jordstykket forvandlet til frugtbare Haver. Snart var der oprettet lignende Havekolonier ved de fleste Købstæder i Hertugdømmerne. De fleste Steder fik de fattige Jorden overladt helt gratis, andre Steder maatte de svare en ringe aarlig Afgift. Regeringen havde ivrigt støttet Sagens Fremme først i Hertugdømmerne og senere i Kongeriget.¹⁾ Den 26. Marts 1826 udgik der en Kancelliskrivelse den Sag vedrørende til samtlige Kongerigets Købstæder. Ved et den 24. Juni afholdt Møde vedtog Fattigkommissionen i Ribe at svare, at der „for indeværende Aar ikke gives nogen disponibel Plads til en Hauge-Colonies Anlæg“. Saa vidt muligt vil man næstkommende Aar træffe de fornødne Foranstaltninger. Der skulde dog hengaa endnu 4 Aar, inden Tanken bliver virkeliggjort. Foreløbig var man optaget af Planen om en større Forsørgelsesanstalt. Da den Plan er lagt til Side, skrider man — i 1830 — til Oprettelse af Havekolonien. Den fik Plads i en uden for Nørreport liggende Toft, „Sct. Peders Kirkegaard“, der tilhørte Sct. Kathrine Kirke. Den blev nu lejet af Fattigvæsenet, inddelt i Parceller paa omkring ved 1 Skæppe Land, og udlejet til 16 uformuende Familiefædre, der ikke var under fast Fattigforsørgelse. Det første Aar slap de for Lejeafgift, men de følgende Aar skulde der af hver Parcel aarlig svares 3 Mk. holst. Cour. Antallet af Lejere synes senere at være steget til 28. Lejen var da gaaet tilsvarende ned, men det kneb med at faa den ind. Der kan ingen Tvivl være om, at denne Foranstalt-

¹⁾ Sønderj. Aarb. 1927, S. 185 f., og 1930, S. 87 f.

ning her som andensteds har været til Støtte for adskillige. — Nu, 100 Aar senere, har man som bekendt flere Steder fulgt det gamle Eksempel.

Endnu skal fra Slutningen af Trediverne nævnes en lille Foranstaltning til Bedste for Byens fattige. Fattigkommissionens Formand havde længe næret Ønske om at faa oprettet en Bespisningsanstalt, hvorfra der i Aarets trangeste Tid kunde uddeles Mad til de mest trængende. I Efteraaret 1838 søgte Fattigkommissionen at faa Opgaven løst ved frivillige Bidrag fra Byens Borgere. Fattigvæsenet skulde dog yde Støtte ved Anskaffelse af Apparater og ved at levere det fornødne Brændsel. De frivillige Bidrag indkom saa rigeligt, at Anstalten kunde træde i Funktion den 1. December. Der bispistes daglig 40 Personer, 20 voksne og 20 Børn. Til hver af dem uddeltes der en Pot varm Middagsmad og 6 Lod Brød. Til syge blev Maden bragt, de sunde nød den paa Stedet.

Vinteren 1838—39 var streng. Den 8. Januar rejste Vesterhavet sig og førte al den Is, der i en lang Frostperiode havde samlet sig mellem Fastlandet og de foran liggende Øer, ind over Enge og Marker. „Alle er enige i,“ skrives der faa Dage efter, „at ingen Oversvømmelse her i Mands Minde har været saa ødelæggende som den sidste, hvortil vel især den store Mængde Is har bidraget. Senere anslaas den Skade, Byen led, til 3400 Rbdlr. h. Cour., og det menes, at Skaden paa Byens Marker og Veje oversteg denne Sum.¹⁾

I denne for Byen noget trange Vinter dukker atter Tanken om Oprettelse af et Fattig- og Arbejdshus frem. Tanken skyder særlig Fart, efter at 6 af By-

¹⁾Ribe Stifts Adresseavis 9. og 15. Jan. 1839, Hist.-stat. Maa-nedstid. 1839, S. 121 f.

ens Borgere (H. Gotliebsen, L. Nielsen, J. A. Wedsted, N. Birnbaum, Niels P. Ulff og P. Andersen) havde aflagt et Besøg paa det nyoprettede Arbejdshus i Skærbæk. De nævnte Mænd var Fattigforstandere eller Medlemmer af Byens Fattigkommission, der talte 9 Mand ialt. Tre af disse er faste eller fødte Medlemmer, Stiftsprovsten, Præsten ved Sct. Kathrine Kirke og Byens Borgmester eller et Medlem af Magistraten. Førstnævnte var Formand. De seks Borgere var valgte Medlemmer.

Under 6. Februar 1839 tilsender de 6 Borgere Fattigkommissionen et Andragende, hvis Begyndelse lyder saaledes: „Om Gavnligheden — ja Nødvendigheden — af Indretningen af en Arbejdsanstalt for Fattigvæsenet her i Byen overbevises vi dagligen mere og mere, og især har et Besøg, vi paa Opfordring af nogle Medborgere gjorde Skærbæk Arbejdshus, forvisset os om, at om end Arbejdsanstalter ikke i finansiell Henseende virker sønderlig velgørende paa en Kommune . . . saa er dog den moralske Virkning og den Orden og Renlighed, en stadig Virksomhed medfører for Lemmerne, Grund og Drivfjeder nok til ikke at tabe en saadan Indretning af Sigte, om der end skulde findes en Del Vanskeligheder at bekæmpe.“

Lidt senere lader de 6 Fattigforstandere en Adresse cirkulere blandt Beboerne. Heri udtales Ønsket om, at der maa blive oprettet en Arbejdsanstalt i Forbindelse med Byens Forsørgelsesvæsen, „som Aar for Aar kræver større Summer“. Adressen faar over 200 Underskrifter.

En saa kraftig udtalt Folkestemning kunde Fattigkommissionen ikke sidde overhørig. Den 19. Juli beslutter man sig til at overdrage Sagens Forberedelse til en Komité paa 9 Medlemmer: Købmændene Rahr, Kleisdorff, Ballin og Brorsen, Snedkermester Hornum

og Tømrmester C. Lund, Raadmand Gjørtz, Apotheker v. Støcken og Adjunkt P. T. Hansen. Alle rede midt i Oktober afgiver Komitéen en omfangsrig Betænkning med udførlige Forslag til Husets Indretning og Bestyrelse.

Paa Grundlag af det af Komitéen ydede Arbejde bliver der saa af Fattigkommissionen udarbejdet et „Forslag til en Arbejds- og Forsørgelsesanstalt for Ribe By“, som under 11. November 1839 sendes Fattigdirektionen til Godkendelse. Sagen syntes at være i god Gænge, men det viste sig snart, at der „blev en Del Vanskeligheder at bekæmpe“. Det kneb saaledes svært med at finde det Sted, hvor Anstalten skulde indrettes. En Tid tænker man paa at købe den nuværende Bispegaard, Korsbrødregaard, og indrette den til Arbejdsanstalt. Oprindelig havde „Korsbrødrene“ ejet Gaarden, en Tid lang havde den været Bolig for Stiftamtmanden, i Øjeblikket ejedes den af „Borger og Handelsmand“ Jens Knudsen. Denne tilbyder Gaarden med Have og øvrige Jordtilliggende (6 Td. Land) for 4000 Rbd. Den Pris finder Komitéen „vel høj“, og man fraraader stærkt Avlsdrift — „indtil videre i hvert Fald“. Borgerrepræsentationen finder Prisen „enorm“. Korsbrødregaard er „i det hele taget slet ikke egnet til en beskeden Arbejdsanstalt; alt er her for herskabeligt“. Baade Komitéen og Borgerrepræsentationen er mest stemt for Opførelsen af en helt ny Bygning. En Tid er der Tale om at opføre en saadan i „Frands Klynnes Toft“ eller i „Jens Oulunds Toft“ uden for Nørreport. Ogsaa Teglgårdens Bank uden for Sønderport tænkes der paa. Efterhaanden samler Interessen sig om den uden for Nørreport liggende Rhodes Toft, der dels ejes af Fattigvæsenet, dels af Sct. Kathrine Kirke. Det var Stiftamtmand Grev Sponneck og Biskop Tage Müller,

der havde henledt Opmærksomheden paa nævnte Toft, og de indbyder den 17. Marts 1840 Byens Borgere til et Møde om Sagen paa Raadstuen. Af de mødte stemmer to Tredjedele for at bygge i Rhodes Toft, og Direktionen indstiller nu til Kancelliet, at Planen om at opføre et Arbejdshus til 50 Lemmer i Rhodes Toft maa blive approberet. Tillige indstiller man, at der til Planens Gennemførelse maa ydes Fattigkommissionen et Laan paa 4000 Rbdlr. af Stiftsmidlerne. Den 23. Juni samme Aar bifalder Kancelliet Indstillingen, og nu er Vejen aabnet til Igangsættelse af Værket. Det skulde imidlertid vise sig, at der endnu var et godt Stykke til Vejs Ende.

Fattigforstanderne havde til at begynde med ment, at Anstalten skulde have Plads til over 100 Lemmer, og man følte sig forvisset om, at Byens Borgere vilde støtte den gode Sag ved „temmelig betydelige Bidrag“. Dette Lyssyn forsvandt dog snart. Først paa Aaret 1841 foreslaar de 6 Fattigforstandere at indrette en Arbejdsanstalt med Plads til 20 Lemmer i de 9 søndre Fag af Almisseboderne. Faldt dette Forsøg heldigt ud, kunde man senere udvide Anstalten. 204 af Byens Borgere støttede med deres Underskrift Forslaget. Dette mødte stærk Modstand hos Borgmester Høyer og Pastor Thura, men støttes af Stiftprovst Frost, der ikke var nogen Ynder af slige Arbejdsanstalter. Han fandt det urigtigt, at Folk, der uden egen Skyld blev fattige, her skulde anbringes i Selskab med slette Personer. Urigtigt er det ogsaa at anbringe Børn et saadant Sted. Endelig mente han, at Driften vilde blive alt for dyr. En Indsender i Jyllandsposten (22. Okt. 1839) havde saaledes oplyst, hvor daarligt de i Aarhus, Randers og Horsens oprettede Anstalter havde svaret sig. — Vi hører, at nævnte Artikel hos nogle har fremkaldt en „panisk

Skræk“. Formandens Advarsler har vel ogsaa betydet en Del.

I Borgerrepræsentationen hæver der sig stærke Røster mod Fattigforstandernes Plan. Man bebrejder stærkt Fattigkommissionens Formand, at han har kunnet slutte sig til den. Særlig undres man over, at han ikke har misbilliget den i Planen foreslaaede Anbringelse af Lemmernes Senge — „der bedre vilde passe i et Slaveskib“. Man havde nemlig tænkt sig at anbringe nogle Senge over hverandre som Køjer i et Skib. Andre skulde som Foldebænke anbringes midt paa Gulvet, og over dem skal der om Dagen „lægges et Laag, der afbenyttes som Bord“. Sengene skulde alle have Plads i Arbejdsstuerne, saa man sparede særskilte Soverum.

Fattigforstanderne forsvarer efter Evne den af dem fremsatte Plan. Man kan, siger de, tage endnu 4 Fag af Almisseboderne og indrette dem til Soverum. Mod Byggepladsen i Rhodes Toft indvender de bl. a., at der her fra til Kirkegaarden bliver en Afstand af 1600 Alen. Hvor besværligt vil det ikke blive „for Ligbærerlauget uden Ligvogn at transportere et Fattiglig denne paafaldende lange Vej“. Til Kirken bliver der 1100 Alen. Det vil „for adskillige af Lemmerne blive umuligt at besøge Guds Hus“. — Fra modsat Side gøres bl. a. gældende, at slige Anstalter er særlig udsat for at blive brændt af. Saaledes er den i Gamst oprettede Anstalt gaaet op i Luer, formentlig sat i Brand af et af Lemmerne. Man skal derfor bygge paa et Sted, hvor Ilden ikke kan forplante sig til andre Bygninger. — Striden for og imod fortsættes til henimod Udgangen af 1841. Da henstiller de 6 Fattigforstandere til Direktionen, at Sagen indtil videre maa stilles i Bero. Stiftsprovsten støtter Henstillingen. Den Udsigt, man i sin Tid fik til Laan af Stiftsmid-

lerne, er under de vidtstrakte Forhandlinger gaaet tabt, og det er ikke lykkedes at skaffe Penge ad privat Vej. Direktionen tillader da, at Planens Iværksættelse udsættes, indtil Pengevanskelighederne er ryddet af Vejen.

Saa er der Ro om Sagen i to Aar. Nævnes kan det dog, at der omkring Nytaar 1842—43 til Kommunalbestyrelse og Fattigkommission indkom et Forslag om at indrette Raadhuset til Arbejdsanstalt. I Stedet for skulde man købe Købmand Frandsens Gaard „Porsborg“ og indrette den til Raadhus. Forslaget blev dog pure afvist. — I Foraaret 1844 bliver der atter Røre om Sagen. Kommunalbestyrelsen henstiller til Fattigkommissionen, at den saa længe henlagte Plan maa blive virkeliggjort i den tilstundende Sommer. Fattigkommissionen havde allerede da ved Henvendelse til samtlige jyske Stiftsøvrigheder søgt at skaffe de fornødne Penge. Men alle Steder fra havde man faaet Afslag. Noget Pengeinstitut kendtes endnu ikke i Ribe. Først 1846 oprettes Spare- og Laanekassen for Ribe By og Omegn. Endelig lykkes det ved Stiftamtmandens Hjælp at opnaa Løfte om et Laan paa 5000 Rbdlr. fra Nationalbanken.

Arkitekt N. S. Nebelang, der i Aarene 1843—45 restaurerede Domkirken, fik — for et Honorar af 100 Rbdlr. — overdraget det Hverv at udarbejde Tegningen til den nye Bygning og at føre Tilsyn med Arbejdet. Tømrermester Chr. L. Lund gav Tilbud om at udføre Arbejdet for en Pris af 5211 Rbdlr. Inden for Fattigkommissionen var Borgmester Høyer og Formandens Stedfortræder, Kapellan Chr. Krarup — senere Præst i Føvling-Holsted — straks stemt for Antagelse af dette Bud, men flere Medlemmer foreslaar at stille Sagen i Bero endnu et Aar. Et Par af dem foreslaar, at man skal købe en Landejendom og dér

indrette Anstalten. Det „svarer bedst Regning“. Borgmesteren fraraader stærkt Udsættelse og gør bl. a. gældende, at der i det kommende Aar ventes opført et Arresthus i Holsted, et Arbejdshus i Brørup¹⁾ og en Latinskole i Kolding, „hvilke Bygninger betydeligen vil indvirke paa Priserne af Byggematerialerne ... saavel som ogsaa paa Arbejdslønnen“. Det er uvist, om man ad Aare kan faa det af Nationalbanken tilbødte Laan. Og enhver, som kender Fattigvæsenets Organisation her i Byen, maa indrømme, at man aldeles mangler Midler til at hæmme Lediggangen og værne mod de Laster, som nu finder Næring i Fattigboerne. — I Kommunalbestyrelsen havde Borgmesteren bedre Held. Her var der kun een, der stemte for Udsættelse. —

Det af Tømrmester Lund givne Tilbud bliver nu godkendt, og endelig kan man gaa i Gang med Arbejdet. Midt i September 1844 gæster Kongen Ribe. Blandt Seværdighederne, der da forevises Majestæten, er ogsaa Byens nye Arbejdsanstalt.²⁾ Helt færdig var den dog ikke, det skulde den først være med Udgangen af Oktober. Men Tiden blev overskredet. De 5000 Rbdlr. slog heller ikke til, saa der maatte laanes endnu 2000 Rbdlr. hos Nationalbanken. Først hen paa Foraaret 1845 kunde de fattige begynde at flytte ind i den flotte Bygning, som var bestemt til Fremtidsbolig for dem.

¹⁾ Nævnte Plan blev ikke virkeliggjort. 1846 sælges den fire Aar før oprettede Fattiggaard i Adersbøl, Lindknud Sogn. Først 1871 faar de to Sogne igen en fælles Fattiggaard i Surhave, Brørup Sogn. Velvillig meddelt af fhv. Sogneraadsformand N. Thøgersen, Lindknud.

²⁾ Ribe Stifts Adresseavis 16. Sept. 1844.

III. Byens Fattighuse.¹⁾

Blandt de ældre er der vist en Del, som fra deres Barndom mindes et Hus, der fremfor de fleste andre Huse i Sognet bar Præg af Ælde og Armod. Man kunde næsten se paa det, at det var Fattighuset. Lavt var det baade paa Mur og Tag. Ogsaa Vinduerne var lave, og de var ofte forsynede med mange smaa blyindfattede Ruder. Til det tarvelige Ydre svarede som Regel et lige saa tarveligt Indre. „I min Barndom kom jeg,“ fortæller en ældre Kvinde fra Hjortlund Sogn, „tit i Fattighuset. Der boede her en Familie, hvis Børn jeg legede med. Alt var tarveligt inde i Stuen, men rent og hyggeligt var der. Der var i Stuen to Ting, som jeg undredes meget over. Bortset var, syntes jeg, alt for højt. Det kom af, at der uden om det var slidt en dyb Rende i Lergulvet. Saa var der Kakkelovnen. Det var en Bilægger, men den lignede ikke de almindelige, firkantede Bilæggerovne. Den var rund; oventil var den hvælvet og forsynet med tre Horn. Det var en stor Malmgryde, der med en Kant var muret ind i Væggen.“ Noget helt ukendt var den Slags Kakkelovne nu ikke paa den Tid. Et Par andre Steder i Hjortlund Sogn fandtes der Mage til Kakkelovnen i Fattighuset — fortæller en anden gammel Hjortlunder. Maaske holdt de sig længst i Fattighusene.²⁾ — Til Fattighuset i Hjortlund hørte der naturligvis ogsaa en Bagerovn, men den var saa godt gemt i Kaalgaardsdiget, at man knap lagde Mærke til den uden paa de Dage, da den var taget i Brug.

Kunde der end findes Hygge og Orden inden Døre i et Fattighus, saa var det modsatte tiere Tilfældet. Et Eksempel fra et af Ribe Amts østlige Sogne skal

¹⁾ De S. 420 nævnte Kilder er ogsaa benyttet her. Jfr. Vestjyll. Socialdemokrat 23. Dec. 1911 og Vestkysten 2. Febr. 1921.

²⁾ Jfr. H. K. Kristensen, Lunde Sogn, 129.

her nævnes: „Fattighuset i Skanderup var en gammel faldefærdig Bygning. Det bestod af seks smaa Stuer med aabne Skørstene. Der var tre Indgange i Huset, og i hver Lejlighed *skulde* der bo en Kone og en Mand, ligemeget om de var Enker eller helt ukendte med hinanden. Var der Ægtefolk, boede de jo sammen, men det traf tit om Vinteren, at der boede flere i Lejligheden, for der var jo Subjekter, der ikke kunde faa Husly andre Steder. Sengeklæderne var ikke andet end Pjalter. Naar nu saadanne Rejsende kom, og der lige var uddelt Almisser, var der til Tider vældigt Svir, for der var jo nogle af de gamle, som gerne vilde have en Dram.“¹⁾

I 1864 var der i hele Ribe Amt 57 Fattighuse. Heraf var der kun 2, hvor Kønnene ikke var adskilte. Det ene af dem har antagelig været Skanderup. Iøvrigt stod Ribe Amt, sammenlignet med Landets andre Amter, højt med Hensyn til Fattighusenes Udstyr og Indretning. Det kan saaledes nævnes, at der af Ringkøbing Amts 86 Fattighuse var 30, hvor Kønnene ikke var adskilte. Paa Lolland-Falster var det samme Tilfældet med 34 af 76 Fattighuse.²⁾

Ribe Bys Fattighuse var baade med Hensyn til det ydre og det indre i nær Slægt med Fattighusene paa Landet. Det største bar Navnet Almisseboderne. 1602 havde Raadmand Bertel Strucks Hustru med sin Mands, sin Søns og sin Svingersøns Samtykke paa sit Dødsleje „til en evig Ihukommelse“ skænket 7 Boder eller Boliger i Klostergade til en Fribolig for fattige Dannemænd og Dannekvinder.³⁾ Disse Boder var ombygget flere Gange, sidste Gang i 1817, da de 10

¹⁾ Fra Ribe Amt, 1924, S. 115.

²⁾ J. Bentzen, Om Fattighusene i Kongeriget Danmark, 11, 17 f.

³⁾ Kinch, Ribe Bys Hist. II, 251.

nordligste Fag var opførte „ganske af nyt“. De var med Grundmur; de øvrige 19 Fag var Bindingsværk. I det lange Hus var der ialt 17 Værelser. I 1831 blev et af Værelserne indrettet til en Sygestue med 5 enkelte Senge. Vægter Dahls Hustru blev ansat som „Sygevogterske“ mod en ugentlig Betaling af 8 Sk. for hver syg. 1842 bestemmes det, at der i Fattigsygestuen skal sættes en Skillevæg, „saa at Mandfolk og Kvindfolk bliver afsondrede“. Ogsaa fremmede syge optages i Fattigsygestuen. For deres Ophold maatte der i Tiden fra 1. Maj til 1. Oktober betales 1 Mk, fra 1. Oktober til 1. Maj 14 Sk. om Ugen. Rejsende Haandværkssvende, der led af Fnat, var hyppige Gæster paa Sygestuen.

I hvert af de 16 Værelser i Almisseboderne boede der 2 til 3 Personer, i enkelte er der endog 4. Som oftest hørte de enkelte Personer ikke til samme Familie. Ofte lyder der Klage over Slagsmaal, Drik og sædelige Udskejelser i Almisseboderne. I 1839 indgaar der til Fattigdirektionen Klage over den elendige Tilstand, hvori mange af de fattige her befandt sig: „De savner Sengeklæder og ordentlig Natteleje, saa at gamle og Børn ligger i Halm og kun bedækkede med Pjalter.“ Stiftsfysikus Randrup faar nu Paalæg om at tage Forholdene i Øjesyn, og efter en af ham afgiven Betænkning træffes der flere Foranstaltninger til Bedring af Forholdene. Saaledes anskaffes der en Del Madrasser, Lagener og Tæpper. Han foreslog ogsaa at erstatte Stengulvene med Bræddegulve. Saa vidt mente Fattigkommissionen dog, at man ikke i Øjeblikket kunde strække sig. For Fremtiden vilde Kommissionens Medlemmer fordele Tilsynet med de i Fattighusene boende Lemmer mellem sig, saa hver af dem overtog Tilsynet med bestemte Rum. Derved vilde man bedre kunne vaage over „Renlighed, Or-

den og Tugt“. Noget helt let Hverv var dette Tilsyn nok ikke. Det følgende Aar anmoder Fattigforstanderne om Tilladelse til, at Fattigfogeden maatte „gaa dem tilhaande, naar Uordener i Fattighusene foregik, i Særdeleshed naar Ustyrligheden gik saa vidt, at forløbig Arrest var fornøden.“

Da den nye Arbejdsanstalt er bygget, var der ikke længer Brug for Husly til saa mange fattige. Man kunde da nedlægge et Par af de gamle Fattighuse. I en Skrivelse af 6. Sept. 1845 udtaler Borgerrepræsentationen, at det vilde tjene til Byens Forskønnelse, hvis Almisseboderne blev fjernet — „disse elendige og uhyggelige Barakker“. Lidt senere udtaler Magistraten, at „disse usle og faldefærdige Bygninger ikke uden Fare for Helbreden vil kunne bebos“. I Løbet af et Aar bliver da Almisseboderne afhændet til forskellige Købere. Ogsaa det til Sct. Kathrine Landsogn i Byen Lustrup beliggende Fattighus afhændes samme Aar. De ved Salget af de to Fattighuse indvundne Penge blev i de følgende Aar for Størsteparten anvendt til Bedste for Arbejdsanstalten. En lille Smule, 408 Rbdlr., synes dog endnu i 1850 at høre med til Fattigvæsenets Kapitalformue.

De saakaldte Gjæsteboder fik Lov at bestaa. De gaar tilbage til Tiden før Aar 1500. Vistnok i Aaret 1495 havde Borgmester Iver Nielsen, ogsaa kaldet „Store Iver“, „til fattige Folks Behov“ ladet opføre en Bygning eller Samling af Bygninger, der strakte sig gennem hele Bredeslippe fra Grønnegade til Fiskergade. Der var ialt 39 smaa Friboliger.¹⁾ Da Stifteren ikke havde hensat Midler til Vedligeholdelse af Boderne, havde det knebet med at holde dem paa Benene. Nogle af dem var ogsaa solgt. I 1805 siges det om dem, at de er „saa smaa og usselt indrettede, og

¹⁾ Kinch, I, 440.

ligger saa indknebne, at om end og Reparation med Fordel kunde fuldføres, vilde det dog blive nogle elendige Huller, hvorum man næppe kan gøre sig noget Begreb, naar man ej har set dem“. Husene blev da ombyggede i 1807. I Fyrrerne var Gjæsteboderne saaledes forholdsvis nye, og de var bedre indrettede end Almisseboderne. Der var her kun 8 Værelser. To Værelser havde et fælles Køkken. I hvert Værelse boede der 2 à 3 Personer. Til Huset hørte der en lille Køkkenhave. Gjæsteboderne var som Regel forbeholdt de mere værdige trængende, „skikkelige Borgere“, som ved „Alderdom, Svaghed eller Vanheld er gaaede tilbage“.¹) Ogsaa herfra lyder der af og til Klage over „Uskikkelighed“, navnlig over Strid mellem Beboerne af samme Værelse. Tit foretages der Omflytninger. Af og til trues ogsaa de stridende med Bortvisning.

Gjæsteboderne fik som sagt Lov at bestaa efter 1845, og de blev i den følgende Tid et stærkt attraaet Tilflugtssted for Folk, der nødig vilde optages i Arbejdsanstalten. Lige til 1914 gjorde de Tjeneste som Fribolig for trængende. En Tid lang boede der som Regel et Ægtepar eller to enlige Kvinder i hver af de 8 Værelser. Tilsidst boede der kun een Kvinde i hvert Værelse. 1914 blev Gjæsteboderne solgt for en Pris af 2300 Kr. Et Par Aar før havde Byen faaet sig et Hjem for gamle.

IV. Da Ribe fik sin anden Fattiggaard.²)

Kun 35 Aar fik Byens første Fattiggaard Lov at fungere som Fattiggaard. Vi har foran set, at der al-

¹) N. P. Frost, Optegnelser om Ribe, 21.

²) Fatigk. Deliberaionsprot. 1846—58, sammes Forhandlingsprot. 1858—71 og Kopibog 1851—67, Fattigudv. Forhandlingsprot. 1872—76 og 1876—83.

lerede i 1839 og 1844 havde været Tale om at knytte noget Landbrug til Arbejdsanstalten, men Tanken vandt ikke tilstrækkelig Tilslutning. Allerede 1851 er der Planer fremme om at afhænde „Fattighuset“. Der skulde saa købes en Gaard i Landsbyen Tange til Indretning af et Arbejdshus. Fire af Fattigkommissionens Medlemmer fik overdraget det Hverv at forberede Sagen, men man naaede ikke længere end til Forberedelserne.

Sidst i Halvtredserne dukker Sagen atter op. Der var da Planer fremme om at indrette Arbejdsanstalten til Amtssygehus. I November 1859 tilbyder Fattigkommissionen at afstaa Anstalten til Amtet for en Pris af 12.000 Rbdlr. Det var saa Meningen, at man vilde købe Gaarden Lustrupholm for en 7 à 8000 Rbdlr. og der indrette en ny Arbejdsanstalt. Man havde ogsaa Tanke om at lade opføre en helt ny Bygning paa de Byen tilhørende Teglgaardsjorder. Forinden havde man rettet Forespørgsel til Fattigkommissionen i Varde, hvor der var knyttet et Landbrug til Arbejdsanstalten. De Efterretninger, man gennem Kommissionens Formand, Provst Claudi, modtog herfra, tilskyndede stærkt til Efterligning. Men heller ikke denne Gang kom der noget positivt ud af Drøftelserne.

I 1869 nedsættes der en Komité til Undersøgelse af „Avlingsspørgsmaalet“. Komitéen undersøger Forholdene andensteds, men ret meget førte disse Undersøgelser ikke til. Sidst paa Aaret hører vi om, at der indrettes en Kostald i et til Anstalten hørende Materialskur, og der tales om, at der nu holdes en Kobesætning paa „Gaarden“. Det var dennes Bestyrer, der drev lidt Landbrug paa Jord, han havde lejet, og han afhænder saa Mælk og andre Produkter til Anstalten.

En halv Snes Aar er der nu Ro om Sagen. Sidst i Halvfjerdserne vaagner den paany, og denne Gang bliver det til Alvor med at faa et Landbrug knyttet til Arbejdsanstalten. I 1876—77 var der Tale om en større Reparation af Arbejdshuset. Baade Sygestuen, Arbejds- og Sovestuerne skulde udvides. Disse Udvidelser blev der dog ikke noget af. Man beslutter sig nemlig til at opføre en ny Fattiggaard paa den saakaldte Jernkjær Mark nord for Ribe. Den laa i Udkanten af Bymarken, og den tilhørte Byen. Ialt bliver der knyttet 77 Tdr. Land til den nye Fattiggaard.

Først paa Aaret 1879 overdrager Byraadet til et af sine Medlemmer, Murermester M. P. Christensen — mod et Honorar af 300 Kr. — at føre Tilsyn med Arbejdet ved Opførelsen af den nye Fattiggaard. Inden Udgangen af Aaret var Bygningerne færdige. I Hovedbygningen var der indrettet Bolig til Bestyreren, Økonomilokaler, 3 Sygestuer, 5 Stuer til Kvinder og 6 til Mænd. Endvidere var der en Stue til Sygeplejersken, et Badekammer og en Arrest. Allerede den 15. November kunde Indrykningen af Lemmer tage sin Begyndelse. Der var beregnet Plads til ca. 45.¹⁾

Hvad blev der saa af den gamle Fattiggaard? En Tid var der blandt Byens Borgere Stemning for at tage den i Brug som en Stiftelse eller Fribolig for gamle, værdige trængende.²⁾ Men den Tanke blev ikke virkeliggjort. Først forsøgte man at sælge Gaarden ved offentlig Auktion, men det lykkedes ikke at faa et antageligt Bud. I Begyndelsen af 1880 solgte man den da til Laudi W. Tønder, der siden 1868 havde været Bestyrer paa Fattiggaarden. Han afhænder dog snart igen Ejendommen til daværende Fragt-

¹⁾ Ribe Stiftstid. 11. Nov. 1879.

²⁾ Ribe Stiftstid. 11. Nov. og 2. Dec. 1879.

mand Jes Møller, der her grundlagde „Hotel Riberhus“. Bygningerne — baade Forhus og Baghus — er endnu bevarede i deres oprindelige Skikkelse. I Hovedfacaden er der dog indsat større Vinduer og en mere monumental Dør mod Gaden. De tidligere røde Mursten er nu cementpudsede.

V. Træk af Livet i den gamle Fattiggaard.¹⁾

Hustugt.

Den nye „Forsørgelses- og Arbejdsanstalt“, som fra 1845 skulde huse saa mange af Byens fattige, var næsten et Palads i Sammenligning med de Rønner, der tidligere havde tjent de fleste af dem til Bolig. De fik her ikke blot frit Husly, men alt, hvad der var nødvendigt til Livets Ophold: Føde, Klæder, Lys, Varme, Lægehjælp o. s. v. Kun een Ting forlangtes der af dem. De forpligtedes til „at forrette det Arbejde, der passer til deres Kræfter og dem anvises, samt til at vise Lydighed mod deres Foresatte og en anstændig Opførsel“. Man kunde maaske tro, at de sad med Længsel og ventede paa den Dag, da Husets Dør blev slaaet op for dem. Det modsatte var Tilfældet. De saa hen til den Dag „med Frygt og Bæven“.²⁾

Da der i 1826 var oprettet et Arbejdshus i Døstrup, var der her 17, som havde nydt Fattigunderstøttelse, men som nu gav Afkald paa Hjælpen. De foretrak at forsørge sig selv.³⁾ Lignende Vidnesbyrd møder os andensteds fra. At det samme har været Tilfældet

¹⁾ Akter vedr. Opfør. af en Arbejdsanst. i Rhodes Toft, Fattigk.s Deliberationsprot. 1843—58, sammes Forhandlingsprot. 1858—71 og Kopibog 1851—67, Fattigudvalgets Forhandlingsprot. 1872—76 og 1876—83, Dokumenter vedr. Opr. af Arbejdsanst., Viborg.

²⁾ Ribe Stifts Adresseavis 30. April 1845.

³⁾ G. Koch, Bemærkninger om Døstrup Sogns Arbejdshus, 11.

i Ribe, er næsten en Selvfølge. — Mange er der, som søger om Tilladelse til at nyde Understøttelse hjemme, men Fattigbestyrelsen følger i Begyndelsen ret strengt det Princip kun i ganske særlige Tilfælde at yde Forsørgelse uden for Anstalten. Afslaaes Ansøgningen, hænder det, at Ansøgeren gaar til højere Autoriteter. 1845 er der en Enke, der hos Fattigkommissionen faar Afslag paa sin Ansøgning om fortsat Hjemmeunderstøttelse. „Alle de andre med hende ligestillede er overflyttede i Anstalten,“ bliver der svaret hende. Hun gaar saa til Fattigdirektionen, og nu faar hun sin Ansøgning bevilget. Det følgende Aar indgaar Fattigkommissionen til Direktionen med en Ansøgning om Tilladelse til at anbringe nævnte Enke i Anstalten. Hun befinder sig i en højst „usselig Tilstand“. Den „ikke ubetydelige Understøttelse“, hun nyder, anvender hun „til Brændevin i Stedet for til Livets Fornødenheder“. Denne Gang har hun sikkert maattet bøje sig.

1847 er der en Haandværker, der ansøger om Understøttelse. Fattigkommissionen anviser ham og hans Familie Plads i Arbejdsanstalten. Familien har, siges der, hidtil ernæret sig ved „Trygleri og Bedrageri“. I Anstalten kan „Forældrene holdes til Stilhed og ordentlig Virksomhed, Børnene til Ære og Lære“. Manden er dog ikke til Sinds at efterkomme Fattigkommissionens Anvisning og indgaar med Klage til Kancelliet, der ikke giver ham Medhold. Saa henvender han sig paany til Fattigkommissionen om Hjælp. Men denne fastholder sit Princip ikke at tilstaa „andre end syge Personer og værdige trængende nogen Understøttelse uden for Anstalten“. Det ender med, at Familien overgiver sine 5 Børn til offentlig Forsørgelse i Anstalten, mens Mand og Kone selv vil bjerge deres Underhold. — Mange lignende An-

søgninger om Fritagelse for at komme ind i Anstalten afslaaes under Henviſning til de een Gang „antagne Grundsætninger“.

Antallet af Lemmer laa de første Aar mellem 60 og 70. Det ser ud til, at man en enkelt Gang — vist kun en Maaned — har været oppe paa 75. Fra 1848 gaar Tallet nedad. I 1849 er der endog en kort Tid under 40 Lemmer her. Nedgangen fortsættes tilsyneladende i den følgende Tid. I 1864 er der kun 33 Lemmer. Nedgangen skyldes vel for en Del „de bedre Tider“, men sikkert endnu mere den Omstændighed, at Fattigbestyrelsen efterhaanden blev mere villig til at yde Understøttelse uden for Anstalten.

Hovedaarsagen til den almindelige Angst for Fattiggaarden maa nok søges i den Omstændighed, at de, der traadte ind i den, mistede deres Selvstændighed, maatte give Afkald paa den gyldne Frihed. Inden for det lille Samfund, der færdedes her, var der Love, som ikke gjaldt ude i det store Samfund. De mange Regler, der bandt Livet herinde, var optegnede i et Regulativ eller Reglement, der var udarbejdet af Fattigkommissionen og godkendt af baade Fattigdirektion og Kancelli (senere af Indenrigsministeriet).

En Opsynsmand eller Bestyrer havde Opsyn med, at Lovene eller Reglerne blev overholdte. Ofte kaldtes han ogsaa Økonom, fordi han sørgede for Husholdningen. Tillige var han som Regel „Værkmeister“ eller „Arbejdsmeister“, ledede og førte Kontrol med Lemmernes Arbejde. Her skal nævnes nogle af Opsynsmandens Pligter, der tillige viser Lemmernes Pligter: Han fører Bog over Tilgang og Afgang. Hvad nye Lemmer bringer med sig, skal han optegne og tage i Forvaring. Han sørger for, at de nye Lemmer bliver „kæmmede og vadskede, iføres rent Linned og fornødne Klædningsstykker, medens deres egne

bliver rengjorte og istandsatte“. Er Talen om Kvinder, foretages Renselsesprocessen af en Kvinde. Han maa sørge for at „holde Gadedøren bestandig lukket“. Til den Ende ansattes senere en Portner eller Dørvogterske. Intet Lem maa fjerne sig fra Anstalten uden hans Tilladelse. — Han fører Protokol over, „hvad Lemmerne daglig foretager sig,“ saa det kan ses, om de har bragt Anstalten Tab eller Vinding. „Til Flids Vedligeholdelse bør han hyppigt indfinde sig i Arbejdsstuerne og paase, at Arbejdet udføres uden al utilbørlig Støjen og Latter baade i Huset og i Haven.“ Han skal „omhyggelig vaage over, at de forskellige Køn holdes adskilte, at intet usædeligt Samkvem kan finde Sted imellem dem“. Mændene har deres Sove-, Arbejds- og Spisestue, Kvinderne deres. Flere Gange hører vi dog om, at Ægtefolk faar Lov at bo sammen. — For de arbejdsdygtige er Arbejdstiden om Sommeren fra 6 til 12 og fra 2 til 8, ialt 12 Timer daglig. Om Vinteren begyndes der først Kl. 8. Den daglige Arbejdstid bliver da kun 10 Timer. En Time før Arbejdet begynder, skal Lemmerne staa op og „midlertidigen forfriske sig“, spise Frokost o. s. v. „Om Middagen og Aftenen, efter endt Arbejde, bør de, idet mindste om Sommeren, forfriske sig i den frie Luft, og om det maatte anses gavnligt for deres Helbred, vil en kort Tid dertil tilstaas dem baade Formiddag og Eftermiddag.“ Søn- og Helligdage er Fride, da kan Lemmerne, om de vil, arbejde for egen Regning. — Opsynsmanden sørger for, at Lemmerne faar deres Mad rettidig, og han skal, „saavidt ske kan, (være) tilstede ved Maaltiderne, at det kan gaa anstændigt og ordentligt til.“ Han fører „nøjeste Tilsyn“ med Ild og Lys. I Arbejdsstue og Sygestue skal der — i hvert Fald fra 1851 — være en Varme paa mellem 13 og 15 Grader Reaumur. I 1858 mener

man at kunne nøjes med 13—14 Grader. I Spisestuen skal der være „i det mindste 8 Gr.“

Helt let var en Opsynsmands Stilling nu ikke. Det havde allerede den i 1839 nedsatte Komité forstaaet, og den forudsaa, at det vilde blive vanskeligt at faa fat i den rette Mand til Pladsen. Man havde maaske hørt, at da der i 1830 var oprettet et Arbejdshus paa Rømø, var det ikke muligt „at bevæge noget ordentligt Menneske“ til at overtage Bestyrerpladsen. Man maatte da gribe til den Udvej at indsætte et af Lemmerne som Bestyrer. Ogsaa andensteds havde der været Vanskeligheder. I Ribe gik det nu ikke saa slemt; her meldte sig 5 Lysthavende. Den foretrukne hed Christian Jensen Mørck. Han og hans Hustru har, skriver Fattigkommissionen i sin Indstilling til Direktionen, „ytret Lyst til at overtage denne Bestilling, ihvorvel det vanskelige ved den er bleven dem foreholdt.“ De er kendt som „driftige, ædruelige og paalidelige Folk . . . Manden er en duelig Murmester og Væver, forstaar sig ogsaa paa andre Haandteringer eller Haandarbejder, (er) en vederhæftig Mand, da han ej er blottet for Midler og omtales at være af en sagtmodig, besindig, men derhos bestemt Karakter. Konen forstaar ogsaa at væve og er kyndig i Husholdningen“. Den vanskelige Opgave blev tilsyneladende her lagt i de rette Hænder. Kun fem Fjerdingaar — til 1. April 1846 — beklædte han Stillingen som Bestyrer. Fattigkommissionen ønskede, at han skulde overtage Lemmernes Bispisning for en fast Pris pr. Dag. Det vilde han ikke, og saa sagde han sin Plads op.

Der blev nu averteret om en ny Bestyrer, ikke blot i den stedlige Avis, men ogsaa i Aarhus Stiftstidende og i Dannevirke. Pladsens fremtidige Indehaver blev Skomagermester H. C. Schiang fra Assens. Besty-

relsen for den derværende Arbejdsanstalt havde anbefalet ham. Han blev vistnok yndet af Lemmerne. Derimod var Forholdet mellem ham og Fattigbestyrelsen ikke det allerbedste. Jævnlig rettes der Klage imod ham; undertiden trues han ogsaa med Afskedigelse. Man har det Indtryk, at han var en noget livlig Natur, der ikke havde saa let ved at gaa i Trit med de mere tungt trædende Vestjyder. Der klages navnlig over hans Mangel paa „Aarvaagenhed med Lemmernes Sædelighed, Orden og Tugt“. I Foraaret 1847 faar han Tilhold om at vaage strengere over Renligheden hos Lemmerne. De skal deles i 4 Klasser, og en bestemt Dag i hver Uge skal der „mønstres“ en Klasse, for at man kan erfare, om de holder sig fri for Utøj „og ellers er rene og ordentlige paa Krop og Klæder“. — Han tog det ikke saa nøje med Overholdelsen af de foreskrevne Regler.

Da det en Gang bebrejdedes ham, at han saa igennem Fingrene med Lemmernes Forseelser, svarede han, at hvis han skulde tage det saa nøje med Ubetydeligheder, „vilde han daglig have alt for meget Bryderi“. En Gang havde han og hans Hustru forlystet sig med at gaa til Bal. Det lykkedes ikke at holde deres Fraværelse skjult for Lemmerne, og saa gik det efter det gamle Ord: Naar Katten er ude, spiller Musene paa Bordet. Herover var Fattigkommissionen meget fortrydelig. Der klages ogsaa over, at der i Husholdningen bruges Ting, som ikke er tilladt efter Regulativet. Trods de mange smaa Sammenstød med Fattigbestyrelsen, holder han ud i sin Stilling i 5 Aar. Til Maj 1851 opsagde han Pladsen. Nu overtager atter en Ribeborger, Snedkermester Mads Rasmussen, Styret. Hans Regeringstid varer 7 Aar. 1858 opsiger han Pladsen, og hans Afløser bliver Vognmand Bertram N. H. Tvede, der beholder Pladsen til sin

Død 1868. Sidste Bestyrer paa den gamle Fattiggaard var den tidligere nævnte Urmager Landi W. Tønder. Da han valgtes, var der 10 Ansøgere. Han var paa det Tidspunkt selv Medlem af Fattigkommissionen. Ved Valget undlod han selv at afgive sin Stemme. Han fratraadte 1880.

Naar et Lem havde forbrudt sig mod en af Samfundets Love, skulde Opsynsmanden først „ved alvorlige Formaninger“ søge at „bringe den fejlende til et andet Sind“. Hjalp Formaningerne ikke, skulde Sagen meldes til det Kommissionsmedlem, der paa det Tidspunkt havde Tilsyn med Anstalten. Han indfører saa Sagen i en i Anstalten henlagt Protokol og fremlægger den senere for den samlede Kommission. Skulde det „af Hensyn til Disciplinens Opretholdelse“ vise sig nødvendigt, maa Opsynsmanden hensætte en Lovbryder i den til Anstalten hørende Arrest. Sker det, maa han dog straks sende Politimesteren Meddelelse herom.

Her skal nævnes nogle Eksempler paa de Midler eller Straffe, der anvendtes til Ordenens Opretholdelse. Smaa Forseelser medfører som Regel Tab af Udgangstilladelse om Søndagen. Tab af en eller flere „Frisøndage“ kaldes ogsaa „Husarrest“. Grovere Forseelser medfører kortere eller længere Ophold i den virkelige Arrest. Der er først „almindelig Arrest“ eller simpel Indespærring. Det kaldes ogsaa „lys Arrest“. Saa er der „mørk Arrest“. I Efteraaret 1845 er der en Mand, der skal sættes i Arrest i 4 Dage. Ved Indsættelsen viser han en saa „ustyrlig Adfærd mod flere Fattiglemmer og navnlig mod Opsynsmanden“, at Fængslingen forlænges med endnu 4 Dage, i hvilke Arresten „formørkes“. I Juli Maaned samme Aar havde Fattigkommissionen vedtaget, at „Arresten, for i Virkeligheden at kunne kal-

des saaledes, forsynes med en Blænde for Vinduet, saaledes indrettet, at det efter Omstændighederne aldeles kan lukkes“. Ligeledes skal Sengelejet indrettes „i Overensstemmelse med den Maade, hvorpaa saadant er brugeligen i de egentlige Straffeanstalter“. — Meget ofte lyder Dommen paa „mørk Arrest“. — Undertiden gaar Straffen ud paa Afkortning af den daglige Madportion. 1846 idømmes saaledes en Kvinde, der har tilvendt sig noget Tøj, der tilhørte Anstalten, til 6 Dages Arrest — de 3 første Dage paa halv Kost. Her er der vistnok kun Tale om simpel Arrest, men ofte er Afkortningen forbunden med mørk Arrest. I Efteraaret 1846 er der en Mand, som ofte har forvoldt Opsynsmand og Fattigbestyrelse Kvaler, undvejet fra Anstalten. Han idømmes mørk Arrest i 6 Dage paa halv Kost, og desuden mister han Frisøndagene lige til Paaske. — Undertiden bliver Politiretten sat i selve Anstalten og Lemmerne tilkaldt for at gøres bekendt med de Pligter, der paahviler dem. Det hænder ogsaa, at den af Retten afsagte Kendelse bliver forkyndt Lovovertræderen „i samtlige Fattiglemmers Overværelse“ — til Skræk og Advarsel.

Fængslet er de første Aar stærkt optaget. Det hænder jævnlig, at de dømte en Tid maa staa paa Vente-listen, inden de kan slippe ind.¹⁾ Undertiden udsættes Straffen ogsaa af anden Grund. I April 1847 idømmes saaledes en Kone 8 Dages mørk Arrest paa sædvanlig Kost, fordi hun har opført sig „højest ufor-skammet“. Da hun har et spædt Barn, faar hun Lov at vente med Afsoning af Straffen, „indtil Vejrliget tillader det“ eller „indtil Kakkelovnsvarmen kan undværes“. Nogen Kakkelovn har der altsaa paa den Tid ikke været i Arresten.

¹⁾ Paa den nye Fattiggaard var der i Arresten flere Celler.

Et Par Gange hører vi om legemlig Afstraffelse. 1846 er en paa Anstalten boende Pige gaaet ind hos en Enke uden for Nørreport og har ransaget hendes Gemmer. Herfor idømmes hun „16 Slag af et godt Birkeris“. 1853 har en Mand „absenteret sig“ fra Anstalten to Gange i samme Maaned. Herfor sættes han i Arrest i 4 Dage „paa halv Kost hveranden Dag og derefter 20 Rottingslag“. Manden hørte til de mere besværlige Lemmer. — Det maa huskes, at legemlig Afstraffelse endnu paa den Tid var almindelig.

Arbejde.

Vi skal nu høre lidt om det Arbejde, Lemmerne i Anstalten var sysselsat med. Nogen Vejledning paa det Punkt giver en Inventarieliste fra Foraaret 1846. Der fandtes paa den Tid 20 Spinderokke paa Anstalten. Endda vedtager man samme Aar at anskaffe 4 Rokke — „til at spinde Krølhaar paa“. Man kan vist dristig sige, at Hovedbeskæftigelsen har været Spinden — ihvert Fald for Kvindernes Vedkommende. I Maj samme Aar købes der 200 Pund Uld, der vel nok er blevet kartet med de 8 Par Karter, der fandtes i Anstalten. Der blev ogsaa spundet Hør og Blaar. Hørren blev sikkert nok hæglet paa Husets to Hægler. I Juni 1846 vedtages det, at der skal anskaffes en „Tællehaspe“ til Hørgarn og en til Uldgarn, „hvorefter en Takst for Spind i Anstalten for Byens Folk bliver at sætte.“

Foruden de alt nævnte Rokke fandtes en „Balbinderok med 40 Balbinder“. Balbinderen er den Ten eller Spole, Garnet spelles paa, inden den anbringes i Skytten. Balbinderrokkene maa da være den Rok, der anvendtes ved Speltingen. En almindelig Spinderok kunde bruges til det samme. — Allerede heraf ser vi, at der ogsaa vævedes i Anstalten. Paa den Tid har

man endnu kun een Vævestol — med tilhørende Redskaber: Trendekande, Redekamme, Skytter o. s. v. Men senere kommer der flere. 1847 er der saaledes i Anstalten en Drejersvend, der faar det Hverv overdraget at lave en Væv, som en anden af Lemmerne „vil have at bearbejde“. I det hele taget blev der paa den Tid spundet og vævet meget i Ribe og i dens Omegn. Vi skal her minde om, hvad C. Dalgas i sin Beskrivelse af Ribe Amt fra 1830 siger om den Sag: Ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede var Vævning af sribede Lærreder en af Ribeegnens betydeligste Næringsveje. Senere lagde man sig efter Fabrikation af „Tosel, simple Bomuldstøjer, tavlede eller sribede linnede Stoffer til Forklæder, Lommetørklæder, Sommerklæder for Fruentimmere o. s. v. Denne Fabrikation udgør ikke alene enkelte Borgeres Hovednæringsvej, men drives fornemmeligen af Mængden som Bierhverv . . . Garnet bliver for en stor Del spundet paa Landet, saa vel sønden som norden for Kongeaaen og paa Øerne, især Fanø . . . I Ribe haves nogle fortrinlige Vævere, men det meste væves dog paa Landet i de nærmeste Sogne. Saaledes f. Eks. i Vester Vedsted, hvor der i hvert Hus findes 1 eller 2 Vævestole . . . Produktet af denne Industri gaar under det fælles Navn Riber-Tøj til Markederne i Fyn og Jylland, hvorfra igen udføres en Del til Norge og Sverrig. Sædvanligvis sker Forhandlingen ved Fabrikanterne selv.¹⁾

Anstaltens første Bestyrer havde jo bl. a. været Væver. Da Skomager Schiang afløste ham, blev der antaget en Væversvend. Han anbefalede af Schiang og var ligesom denne fra Assens. Det paalægges ham at „indfinde sig med Væv og Tilbehør i Haderslev Tors-

¹⁾ S. 190 f.

dag Aften“. Med en Fragtmand fra Ribe, „navnlig Søren Post“, kan han om Fredagen naa sit Bestemmel-
sessted. Helt tilfreds har man vist ikke været med
den fynske Væversvend. Efter faa Maaneders For-
løbbliver han opsagt. I Ribe Stifts Adresseavis aver-
teres der den 2. September 1846 om en ny Væver-
svend, „der kan bevise, at han tilfulde forstaar at væ-
ve grove uldne Tøjer som Gulvtæpper, Hestedække-
ner o. s. v., og at hans Levned er ordentlig“. I 1850
hører vi om en Væver Hans Clausen, der „for hver
20 Alen af Gulvtæpper og Hestedækkener“ faar 2
Skl. i Trendepenge og 22 Skl. i Arbejdsløn. Han har
„fri Bolig, Sengelejlighed, Lys og Varme“ i Anstalten.
Flere Gange — forresten allerede i Mørchs Tid —
hører vi om, at der er ansat en Vævepige. — Der blev
vævet Lærred og vel ogsaa andet Riber-Tøj, men det
lader til, at man mest har holdt sig til grovere Varer.
Bastholm havde i sin „Anvisning“ henvist til Brugen
af „tykke dobbelte Kohaars Tæpper i Stedet for
Overdyne“, og han anbefalede dem som en „passen-
de Forarbejdelsesgjenstand“ i Arbejdsanstalter.¹⁾ Her
i Byen synes man i udstrakt Grad at have gjort Brug
af denne Anvisning. I Februar 1847 købes der saa-
ledes 2500 Pund „Fæhaar“.

„I Ribe og i de nærmeste Landsbyer omkring den
kniples ikke, men spindes og væves,“ skriver K.
Aagaard 1815 i sin Beskrivelse af Tørning Len.²⁾
Man skal, mener han, helt til Lintrup eller Hygum,
inden man støder paa Kniplere. Helt ukendt har Fa-
brikationen af Kniplinger, der jo særlig trivedes i
Vestslesvig, dog næppe været i Ribe. I Inventarieli-
sten fra 1846 nævnes der et enkelt Knipleskrin.

Det var vel nok Mændene alene, der gav sig af med

¹⁾ S. 178.

²⁾ S. 161.

Snedkeri. 1846 fandtes der i Anstalten 1 Høvlebænk, 1 Drejelad, 2 Skruestikker, 6 Økser, 7 Hamre, flere Save o. s. v. I 1853 tager Fattigkommissionen den Bestemmelse, at Ligkisterne til afdøde Fattiglemmer skal laves paa Anstalten. Hidtil havde dette Arbejde været bortliciteret til Byens Snedkere, men der føres jævnlig Klage over, at Kisterne er baade for dyre og for daarligt lavede. 1859 hører vi, at de „nu laves af fuldt Træ“. — Ogsaa andet Snedkerarbejde trivedes naturligvis i Anstalten. Der blev saaledes undertiden lavet Vugger.

Vi har tidligere hørt, at der raspedes Farvetræ i „Rasphuset“. Det samme var Tilfældet i Arbejdsanstalten. 1846 nævnes der 4 Raspeblokke og 11 Rasper. 1850 er der Tale om at sælge den ene af Anstaltens „Raspemaskiner“. —

Der blev lavet baade Støvler og Klodser her. Saa var der Arbejder af lettere Art. Der blev klinket, lavet Hægter, Koste o. s. v. Man gav sig ogsaa af med at lave Karter. 1846 nævnes der 1 „Kartemagerkasse“, 4 „Karterammer“ og 2 „Redskaber til at stemple Karter med“. Saa blev der flettet Maatter. Undertiden bjergede man nok selv de Siv, der her var Brug for. I hvert Fald lejer man 1847 en Baad til „Sivskæring“. Kornet paa Loftet skulde jo ogsaa kastes en Gang imellem for ikke at mugne. I 1845 havde man en Tid 100 Tdr. Rug liggende paa Loftet. Til Tider drives der ikke saa lidt Rebslageri. Af en Inventariefortegnelse fra 1870 ses, at der da findes en Beholdning af Reb og Hamp, der anslaas til en Værdi af 229 Rdlr. Lidt Arbejde udendørs blev der ogsaa til Lemmerne, saaledes i den store Have. Gennem flere Aar i Tiden omkring 1860 besørger Fattigvæsenet Renholdelsen af Byens offentlige Pladser for

en aarlig Betaling af 100 Rdlr. Det skete sikkert ved Lemmerne i Anstalten.

Mens de „mindre ordentlige Lemmer“ stadig beskæftiges i selve Anstalten, kan „de skikkelige“, naar Lejlighed byder sig, faa Lov at arbejde hos private uden for Anstalten. En saadan Tilladelse betragtes som en Begunstigelse. 1846 er der en Mand, som har opført sig „slet“. I den Anledning mister han de første 4 Uger „Friheden til at tage Arbejde i Byen“. Som Regel fik de, der arbejdede ude, Kosten i Anstalten, og Lønnen, de tjente, tilfaldt Fattigvæsenet. I Marts 1848 fastsættes Daglønnen for arbejdsdygtige Mænd og Kvinder til henholdsvis 10 og 8 Skl. I 1872 fastsættes Daglønnen for almindelige Lemmer til 2 Mk. 8 Sk., Haandværkere faar 3 Mk., Lugearbejde betales med 1 Mk. 8 Skl. I Vinterhalvaaret nedsættes Lønnen til 2 Mk. pr. Dag. Haandværkere faar dog 2 Mk. 8 Skl.

Undertiden udlejer Fattigkommissionen ogsaa Lemmer i faste Pladser i eller uden for Byen. Der er saaledes jævnlig Folk, der fik Pladser i Sønderjylland. 1876 hører vi om en Arbejdsgiver i Ribe, der af Kommissionen faar Løfte om en Mand fra Anstalten, „naar han kan blive enig med en af Lemmerne om at træde i hans Arbejde“. Den, Manden først har tænkt paa, er imidlertid uvillig til at tjene hos ham. Saa faar den søgende Løfte om at faa en anden, hvis han kan blive enig med ham.

De Lemmer, der lægger Flid for Dagen, stilles der Belønning i Udsigt. En Tid lang faar de 2 pCt., senere gaar det op til 4 pCt. af Arbejdsfortjenesten. Søn- og Helligdage maatte de, som før nævnt, arbejde for egen Regning. 1862 forbydes det Lemmerne i Arbejdsanstalten at medbringe eget Arbejde paa Arbejdsstuerne. Derimod tillades det dem „indtil vi

dere“ at arbejde for egen Regning om Aftenen efter endt Arbejdstid. — Bestyreren førte jo Bog over det Arbejde, der blev præsteret. Var vedkommende Lem doven eller opførte sig slet, kunde der idømmes ham Straf for det Tab, han herved forvoldte Anstalten. I Maj 1846 er der saaledes en Mand, som for sit „utilbørlige“ Forhold dømmes til mørk Arrest paa halv Kost, „og af hans henlagte Penge godtgøres Fattigvæsenet, hvad han har forspildt i Arbejdsfortjeneste“. I Juni samme Aar betydes det den nævnte Mand, hvor meget Arbejde han daglig har at præstere, og at han, „dersom han ikke præsterer det, vil lide Afkortning i sin Kost og fremtidigen i sin Frihed“. Det er et af Anstaltens urolige Hoveder, Talen her er om.

Opsynsmanden udleverede det Stof, der skulde forarbejdes, og han forestod som Regel ogsaa Afsættningen af de forarbejdede Varer. I Maj 1845 udtales det, at en Del af det, der er forarbejdet i Anstalten, skal „stilles til Torvs næste Marked“, og det overdrages til en Mand ved Navn Niels Jacobsen „eller en anden paalidelig Mand“ at forestaa Salget „ved Hjælp af enkelte Fattiglemmer“. I 1847 er der Tale om, at to af Fattigkommissionens Medlemmer skal „overtage alt, hvad der angaar Fabrikationen paa Anstalten, forestaa Udleveringen af de raa Materialer, modtage de færdige Arbejder og bestemme deres Pris, føre Regnskab derover m. m.“ Det ses ikke, hvor lang Tid denne Bestemmelse har staaet ved Magt.

Bestyreren var interesseret i, at Arbejdet gik godt fra Haanden, og at der ikke blev dovnet derinde i Anstalten. En Del af den ham tillagte Løn bestod nemlig i nogle Procenter af Lemmernes Arbejdsfortjeneste. I 1845 udgør Bestyrerens Aarsløn „100 Rbdlr. r(ed) S(ølv), fri Bopæl, Brugen af Havejorden samt visse pro cento af Arbejdet“. Den faste Pengeløn er i 1851

steget til 120 Rbdlr., og Udbyttet af Arbejdsfortjenesten er sat til 4 pCt. I 1868 er den faste Løn 50 Rbdlr. + 25 pCt. af Arbejdsfortjenesten. Dog skal der ikke gives Procenter af de første 200 Rbdlr., der synes at være beregnet til Flidspræmier til Lemmerne.

Gamle, syge, Børn.

„Lemmerne inddeles i flere Klasser“, hedder det i Regulativet fra 1845. I første Klasse kommer „de gamle, svagelige, der saa godt som ikke kunne arbejde“. Saa var der de syge, der jo som Regel heller ikke kunde præstere noget Arbejde. Til dem er der oprindeligt i selve Anstalten indrettet to Sygestuer. Det viser sig snart, at de er for smaa, og i Sommeren 1847 opføres der i Anstaltens Gaard et Hus, hvori der indrettes Sygestuer. Huset tjente tillige til Materialskur.

En „Sygehuskone“ eller Sygeplejerske tog sig af de syge. Hun saavel som Anstaltens Bud og Portner var vist nærmest at betragte som privilegerede Fattiglemmer. De er forpligtede til at arbejde for Anstalten i den Tid, de faar tilovers fra deres egentlige Gerning. Først i Tredserne er der en „Oppasserske“, der lønnes med 20 Rbdlr. om Aaret, og det stilles hende i Udsigt, at hun skal faa Plads i Gjæsteboderne, naar hun ikke længer kan røgte sin Gerning i Arbejdsanstalten. — Ogsaa fremmede syge kunde indlægges paa Anstaltens Sygehus. I 1851 betaltes der daglig for fremmedes Ophold her 5 Skl. 1. eller 16 Rigsbankskilling — „dog nedsættes (Prisen) til 3 1. Skl. eller $9\frac{3}{5}$ rb. Skl. for dem, som indlægges for Ribe Fattigvæsens Regning“. I 1858 stiger Prisen til henholdsvis 20 og 14 Rbskl. I 1860 betaler Vilslev Sogn for syge Fattiglemmer, der indlægges her, 24 Skl. daglig.

Der var en Slags syge, der jævnlig fandt Optagelse i Fattiggaardene — Personer, der var „vanvittige“ el-

ler sindssyge. Den Behandling, der i ældre Tid blev saadanne syge til Del, var ofte ret umenneskelig. Det var især vanskeligt at skaffe Plads til dem. Det første Hospital for sindssyge blev for vort Lands Vedkommende oprettet i Slesvig 1820, det næste i Aarhus 1857. Før den Tid havde man maattet nøjes med de saakaldte „Daarekister“, „Daarekamre“ eller „Daareanstalter“ i Stiftshospitalerne. I Hospitalet i Ribe ses endnu enkelte Minder om den Tid. Da Fattiggaardene oprettes, bliver der her Plads til de mere rolige sindssyge. I 1850 hører vi om to „fjolløde Lemmer“ i Ribe Fattiggaard. Opsynsmanden faar Lov at tage dem i sin Tjeneste, „naar han behøver dem. Og bør de da nyde Mellemmad lige med dem, som arbejder uden for Anstalten. Iøvrigt arbejder de for Anstalten“. Aaret før var der en Kvinde, som „forstyrrer den hele Orden og Ro i Huset baade for Opsynsmanden og Fattiglemmerne, mest om Natten“. Hun føres nu tilbage til Daarekisten, hvor hun før har været. Det hænder ogsaa, at sindssyge fra Daarekisten atter føres tilbage til Arbejdsanstalten, naar de blev raskere eller roligere. Det var billigere at have dem her.¹⁾

Andensteds hører vi jævnlig om Sogne, der i deres Fattiggaard modtager særlig vanskelige Fattiglemmer fra Sogne, der ikke selv ejer en Fattiggaard. Ret jævnlig kommer der til Fattigbestyrelsen i Ribe Henvendelse om at faa saadanne Fattiglemmer anbragt der. Men det bliver som Regel afslaaet. Dog optages der, som tidligere nævnt, ofte fremmede syge i Sygestuen. Ogsaa fremmede sindssyge finder jævn-

¹⁾ Blandt de henved 50 Lemmer i Døstrup Fattiggaard var der 1836 4 „vanvittige“, „af hvilke de tre uden at Tvang mere behøves“ er rolige og arbejder med de andre. G. Koch, „Bemærkninger“, 23.

lig Optagelse. Midt i Halvtredserne optager man saaledes en „fjollet“ Mandsperson fra Guldager. Han er der $\frac{3}{4}$ Aar. Han faar da et Raserianfald, „saa ikke blot de øvrige Lemmer i Anstalten, men ogsaa Opsynsmanden blev bange for ham“. Saa anbringes han i „Tvangstrøje“ i Anstaltens Fængsel, og Sogneforstanderskabet i Guldager faar Tilhold om at faa ham anbragt i en Daarekiste. Omtrent paa samme Tid har Hygum Sogn ved Lemvig faaet en sindssyg Seminarist optaget i Anstalten „mod sædvanlig Betaling“. Han er imidlertid „til megen Ulejlighed i Anstalten, i hvis Orden han ikke kan lære at skikke sig“. Sogneforstanderskabet faar da Tilhold om i Løbet af en Maaned at faa ham anbragt andensteds.

En tredje Klasse af Lemmer var Børnene. Flere Steder udgjorde de Hovedparten af Fattiggaardens Beboere. En af de vigtigste Grunde til at oprette en Fattiggaard var ofte den, at man her fik et Sted, hvor man kunde anbringe forsømte Børn, der sammen med Forældrene eller paa egen Haand drev rundt som Tiggere. Om Tilstanden i Brede Sogn forud for Oprettelsen af Fattiggaarden der, skriver Stedets daværende Præst, J. C. Lautrup: „Ungdommen blev forsømt og fordærvet . . . næppe nogensinde besøgte de yngre Skolen, derimod betlede de om Dagen, og om Natten deltog de i deres Forældres elendige Nydelser og blev til enlendige, unyttige Mennesker, som ingen vilde tage i sin Tjeneste.“¹⁾ Om Tilstanden i Nabosognet Døstrup efter Oprettelsen af Fattiggaarden der skriver Provst Koch 1836: „Det var frydefuldt at se, hvorledes de forsvirede gamle og de forsultne Børn ved at optages i Stiftelsen fik et friskere Udseende . . . Børnene blive i Fattighuset sundere og bedre opdragne,

¹⁾ Optegnet i Sognets „Chronik“ i Præsteark. Velvillig meddelt af Pastor Holdt, Brede.

ere ikke Vidner til Forældrenes forrige Uorden . . . vænnes ikke til omflakkende Lediggang . . . holdes ordentlig i Skole . . ."¹⁾ At Fattiggaardene for adskillige Børns Vedkommende betød et Fremskridt er utvivlsomt, men ideelle Børnehjem eller Opdragelsesanstalter blev de af mange Grunde aldrig.

I forrige Tider bortliciteredes fattige, forældreløse Børn ofte til dem, der bød den laveste Plejeløn. Det ser ud til, at man ikke i Ribe har brugt den Skik at licitere Plejebørn bort. Der er Eksempler paa, at voksne eller gamle fattige bortliciteres i Pleje. Om Børnene bruges gerne det Udtryk, at der „akkorderes“ med Plejeforældrene.

Da der i Foraaret 1839 var Tale om Oprettelse af en Forsørgelsesanstalt i Ribe, havde Byen 44 Børn i Pleje, dels i selve Byen, dels i Omegnen. Inden Udgangen af Aaret var Tallet gaaet ned til 34. Da Fattiggaarden endelig oprettes, bliver det kun et Faatal af Børn, der optages. Man fortsætter med den gamle Skik at sætte Børn i Pleje omkring i Hjemmene, selv om der for det meste fandtes nogle Børn i Anstalten. Ofte var det vistnok Spædbørn, der var født her af Hustruer eller af ugifte Kvinder. En af Anstaltens Stuer kaldes „Ammestuen“. Ofte kom der ogsaa Børn ind sammen med deres Forældre, eller de bliver midlertidig optagne, indtil man faar dem anbragt i Pleje. Undertiden søger man at faa Plads til dem gennem Bekendtgørelse i Avisen eller ved Kirkestævne. I December 1872 har Byen ialt 43 Børn i Pleje, dels i Byen, dels ude omkring i Omegnen. Den gennemsnitlige Plejeløn er da omkring ved 30 Rbdlr.

Plejehjemmene var ikke alle gode. Jævnlig klages der over, at Børnene overlæsses med Arbejde, faar for lidt Mad eller forsømmer Skolen. Hjælper Paa-

¹⁾ Koch, Anf. Skr. 16.

mindelser til Plejeforældrene ikke, tages Børnene fra dem. Kan man ikke straks faa Plads til dem andensheds, anbringes de midlertidig i Anstalten. Et Par Eksempler skal nævnes. I 1845 er der klaget over, at et Plejebarn vanrøgtes. Det anbringes saa i Anstalten, hvor det — efter Fattigkommissionens Udsagn — „tilholdes baade til at søge Skolen daglig og at lære sine Lektier til Skolen, og ellers at være nyttigen beskæftiget“. Paa samme Tid er der i Anstalten et Barn, som først er frataget Moderen, fordi hun vanrøgtede det. Saa er det kommen i Pleje hos en Snedker, hvor det heller ikke havde det godt. Saa bliver det optaget i Anstalten. Nu ansøger Moderen om Lov til at faa Barnet tilbage. Men hendes Ansøgning afslaaes. Kommissionen udtaler ved den Lejlighed, at Barnet derinde i Anstalten faar en god Pleje og „forberedes under den gamle Vagtmester Rahrs Vejledning, der læser for flere Børn i Anstalten“.

Det har vist kun været de mindre Børn, Vagtmester Rahr har undervist eller gennemgaaet Lektier med. I Inventarielisten fra 1846 nævnes flere Ting, der kunde tyde i Retning af Hjemmeundervisning: „6 nye Regnetavler, 1 gammel dito og 1 lille dito“, 1 „Regnetabel-Bog“, 2 „Læsetabel-Bøger“, 1 Læsebog, 1 Lærebog, 1 „med Samlinger“ og 1 „moralisk christelig Læsebog“. Som Regel har Børnene sikkert søgt Kommuneskolen. Da Anstalten er flyttet, vedtages det 1881, at de skolepligtige Børn i Fattiggaarden skal søge Skolen paa Ribe Mark. I flere af Egnens Fattiggaarde (Gram, Nykirke) var der paa den Tid ansat Vinterlærere, der underviste alle Gaardens Børn. Nogen god Foranstaltning kan dette næppe kaldes. Børnene blev derved skilt ud fra Sognets andre Børn og kom i endnu højere Grad til at føle sig som Børn af anden Klasse.

Mad, Drikke, Tobak.

Bespisningen foregik efter et af Fattigdirektion og Kancelli anerkendt Spisereglement. Her skal anføres Hovedindholdet af den ugentlige Spiseseddel fra 1845 — beregnet paa 60 Personer.

Søndag: 60 Potter Kødsuppe med Melboller og Rødder samt 12 Pund Kød og 12 Pund Brød.

Mandag: 60 Potter Grød, kogt i Mælk, samt 8 Kander Øl.

Tirsdag: 60 Potter Søbekaal med Kartoffler samt 12 Pd. Kød og 12 Pd. Brød.

Onsdag: 60 Potter Vælling, 15 Pd. Fisk og 1 Skp. Kartoffler.

Torsdag: 60 Potter Ærter, 8 Pd. Flæsk, 1 Skp. Kartoffler.

Fredag = Tirsdag.

Lørdag 60 Potter Vælling, 8 Pd. Flæsk, 1 Skp. Kartoffler.

Til Frokost eller Morgenmad faar hver $\frac{1}{2}$ Pd. tørt Brød med $\frac{1}{2}$ Pot kogt Mælk til, og til Aftensmad $\frac{1}{2}$ Pd. Brød med $\frac{1}{2}$ Pot kogt Øl til. Tillige faar hver Person om Aftenen 1 Lod Smør til sit Brød. Gav Middagsmaden ikke „fuldstændig Mættelse“, kunde vedkommende faa Tilskud af tørt Brød. De første Aar — til 1848 — fik Lemmerne tillige Formiddags- og Eftermiddagsmellemad.

Maalt med Datidens Alen eller med Forholdene i andre Fattiggaarde paa den Tid maa denne Spiseseddel vel nærmest kaldes flot. Det Udkast til et Spisereglement, som i 1839 var udarbejdet med Forholdene i Brede Fattiggaard som Forbillede, var langt tarveligere: Søndag og Onsdag bestod Middagsmaden af henholdsvis Ærter og Kaal „paa i Terninger skaaret Flæsk af Mellemsiden“. 3 Dage bydes der paa Vælling med opstuede Kartoffler som Eftermad. 2 Dage

gives der kun Grød uden Eftermad. Naar man i 1845 gaar over til mindre Mælkemad, skyldtes det til dels Frygten for, at Mælken vilde blive forholdsvis dyr og vanskelig at skaffe i tilstrækkelig Mængde, og dels en af daværende Stiftsfysikus Kjær (den ældre) i Sagen afgiven Erklæring. Han gør over for Udkastet fra 1839 gældende, at der i Viborg Tugthus, i Fængsler og i Daarekister gives mere „egentlig nærende Mad som Suppe, Kjød, Fisk etc.“ Det maatte huskes, at Arrestanter og sindssyge intet bestiller, mens Lemmerne i Arbejdsanstalten fik en Arbejdsdag paa 12 Timer om Vinteren og 13 om Sommeren. Hovedsagentlig skyldtes det vistnok denne Betænkning, at Spisesedlen i Ribe fik et noget andet Præg end Spisesedlerne i Brede, Ballum og Varde, hvorfra man havde indhentet Oplysninger. En Fordel ved Spisesedlen i Ribe er det ogsaa, at den var mere afvekslende.¹⁾ Det ses ikke, om hver enkelt Lem fik tildelt sin Portion. Fra Varde hører vi, at „Portionstildeling finder ikke Sted, men Maden fremsættes i Fade, saa at enhver deraf kan spise sig mæt. Paa Bordet benyttes afpassede Bræder, der tjener i Stedet for Tallerkener“. Antagelig er det gaaet til paa samme Maade i Ribe. Det var jo almindelig Skik paa Landet længe efter den Tid.

Til at begynde med nøjedes man i Ribe kun een Dag om Ugen med een Ret til Middag, Grød med Øl til. Det var om Mandagen. I Halvtredserne er man dog gaaet op til to Retter ogsaa den Dag. Der bydes da paa „1 Pot Grød af Byg eller Boghvedegryn, kogt i Mælk, dertil 1 Pægl Øl. Eftermad: 8 Lod Fisk med Sennep og $\frac{1}{2}$ Pd. Kartoffler“ — pr. Mand.

¹⁾ I Møgeltønder stod Middagen 1831 paa Byggrød med Øl — uden Eftermad — 4 Dage om Ugen. I Varde fik man 1844 3 Gange egentlig Grønkaal til Middag.

I den første Tid var det Fattigkommissionen, der sørgede for Mad, Brændsel, Lys o. s. v. Allerede det første Aar næres der Planer om at faa hele Økonomien overdraget til Opsynsmanden mod en bestemt Pris daglig for hver Person. Men den første Bestyrer var utilbøjelig til at indlade sig paa Tanken, og da Bestyrelsen fastholdt sin Plan, sagde han Pladsen op. Hans Efterfølger nærede ogsaa Betænkeligheder. Saa udsætter man foreløbig Sagen — „paa Grund af de stedse stigende Priser paa Livets første Fornødheder“. Først 1848 sluttet der Akkord med Hr. Schiang. Han forpligter sig til for en daglig Pris af 3 $\frac{1}{4}$ l. Skl. pr. Mand at overtage Bespisningen. Reglementet fra 1845 skal med faa ubetydelige Ændringer følges. Mellemaden Formiddag og Eftermiddag bortfalder. Det hænder dog fremdeles, at der tildeles Lemmer et Stykke Brød Formiddag og Eftermiddag. — Det var ikke blot Maden, han skulde skaffe for den nævnte Betaling. Ogsaa for Lys, Varme, Vask, Renholdelse af Huset og flere andre Ting maatte han sørge. Hver 4. Lørdag holdes der Hovedrensning. Ved den Lejlighed maatte han benytte Lemmernes Arbejdskraft, da Arbejdet jo i den Tid alligevel maatte standse. Kun de to „fjollede“ Lemmers Arbejdskraft maa han til anden Tid lægge Beslag paa. For fremmede paa Sygestuen ydes der ham en daglig Betaling af 5 Skl. l., for „Væversken“ faar han 4 Skl., da hendes Bespisning „afviger noget fra den for Lemmerne reglementerede“. For Kosten Juledag og Nytårsdag betales der 5 Skl. l. Da trakteres der med Steg og Grød. — Før og efter 1848 fører Fattigkommissionen Kontrol med de Varer, der anvendes i Anstalten. Her skal nævnes et Udslag af denne Kontrol for Kødets Vedkommende. 1847 bestemmes det, at Slagteren, forinden han leverer Kød af et Kreatur,

maa fremstille dette for Kommissionen. Er det en Ko, der har faaet over 7 Kalve, eller er den ikke i god Stand, kasseres den.

Prisen pr. Lem retter sig efter de gældende Varepriser. I December 1865 forhøjes saaledes „paa Grund af Dyrtiden“ den daglige Afgift til Bestyreren fra 14 til 16 rb. Skl. — „efter derom indgiven Ansøgning“. Ved Overgangen til Kronemønt i 1875 blev Betalingen pr. Lem sat til $29\frac{2}{3}$ Øre. I 1879 er Prisen steget til 33 Øre. — De anførte Priser synes at være grumme beskedne. Men det maa naturligvis huskes, at Pengene paa den Tid havde højere Købeevne. — Ved Indflytningen i den nye Fattiggaard vender man tilbage til Ordningen fra de første Aar, idet Fattigvæsenet nu atter selv overtager Udgifterne til Økonomien.

Paragraf 1 i Spisereglementet fra 1845 lyder saaledes: „Nydelsen af Kaffe, Brændevin og Tobak samt alt, hvad Spisereglementet ikke indeholder, er aldeles forbuden.“ En omtrent ligelydende Paragraf fandtes i alle daværende Fattiggaardes Spisereglementer. Naturligvis finder vi den ogsaa i det Udkast, som Komitéen af 1839 havde affattet. Og Komitéen tilføjer: „Ingen Brændevin, ingen Puncher, ingen Tobak, ingen Kaffe! Hvem af de sædvanlige ansøgende om Understøttelse ville slige Conditioner ikke afskrække?“ At de har afskrækket adskillige er vist utvivlsomt. Lige saa sikkert er det, at det var vanskeligt at faa dem, der var kommen inden for Døren, til at overholde Konditionerne. Det gælder især med Hensyn til Brændevinen.

Lad os i Tanken aflægge et Besøg i Ribe en Dag i Juni Maaned 1845. Op ad Gaden kommer der en Mand bærende en Tromme, som han ivrigt slaar løs paa. Af og til standser Trommeslageren og oplæser

en Bekendtgørelse for de lyttende. Drejer det sig om Grise eller Grøntsager, der kan faas paa Torvet, eller er det bortløbne Kreaturer, der efterlyses? Nej, det er Byens Borgmester, Stricker, der efter Anmodning fra Fattigkommissionen lader bekendtgøre en Plakat af følgende Indhold: „I den herved Byen oprettede Arbejdsanstalt nyde Lemmerne en fuldstændig Forsørgelse. Flere af dem have desuagtet misbrugt de dem tilstaaede Fritimer til at gaa om i Byen for at betle. De dem meddelte Gaver have de brugt til Brændevin og komme saaledes stundom berusede tilbage til Anstalten, hvorved de ere hjemfaldne til Lovens Straf saavel for Betleri som for Drukkenskab. For at dette Uvæsen kan blive hæmmet, saa blive Byens Indvaanere advarede mod at give Lemmerne enten Brændevin eller Penge dertil, da de derved kun nærer deres Hang til Betleri og Drukkenskab samt modarbejde deres sande Vel; og ville de Indvaanere, som handle mod denne Advarsel, ej blive uden Ansvar som de, der styrke Lemmerne i det Onde.“ En Stund har Advarslen vel virket, men blivende Betydning fik den ikke. Som Vidnesbyrd herom skal anføres en Bekendtgørelse, som Fattigkommissionen har ladet indrykke i Ribe Stiftstidende for 3. August 1863: „Da det ikke sjældent indtræffer, at enkelte af Fattiglemmerne paa Anstalten kommer hjem i beruset Tilstand, og de er ustyrlige og forstyrrer god Orden, saa tillader Fattigkommissionen sig herved indstændig at anmode Ribe Bys Indvaanere om ikke at udskjænke til eller traktere Fattiglemmerne med berusende Drikke.“

I 1847 søger en Enke om Fattigunderstøttelse uden for Anstalten. Fattigkommissionen henviser hende imidlertid til denne. Hun er, mener man, uværdig til Understøttelse udenfor, da hun bl. a. „har holdt Ud-

skænkning for Arbejdsanstaltens Fattiglemmer uagtet gjentagen Advarsel“. Det følgende Aar hører vi om en Smugkro inden for selve Anstaltens Mure. Man har lagt Mærke til, at der her er en Mand, som fremfor de øvrige Lemmer stadig er i Besiddelse af Penge. Det viser sig nu, at han og hans Hustru holder Udskænkning af baade Brændevin og Punche. Til Løn herfor idømmes Manden 4 Dages mørk Arrest paa halv Kost. Hans „Deltagerske“ i Forbrydelsen slipper med Tabet af 3 Frisøndage.

Utallige Gange ifalder Lemmerne Straf, fordi de kommer berusede hjem, eller fordi de indsmugler Brændevin. Et enkelt, særligt graverende, Tilfælde fra 1848 skal nævnes. Skrædder N. N. skal „for Drukkenskab, Opsætsighed og Voldsomhed mod Opsynsmanden og for Indførelse af Brændevin i Anstalten straffes med 5 Dage i mørk Arrest paa halv Kost og formenes Udgang 6 Søndage“. Straffens Størrelse svarer naturligvis til Brødens Størrelse. Der kunde jo være formildende Omstændigheder. Samme Aar slipper en Mand med Tab af 2 Frisøndage, fordi det er første Gang, han kommer beruset hjem og forsøger paa at indsmugle Brændevin. Manden sad inde med det vistnok ret attraaede Hverv at være Fattigvæsenets Bud. Det gaar desværre nedad med ham. Senere paa Aaret bliver han „indtil videre“ afsat fra sit Embede, fordi han nu gentagne Gange har beruset sig.

Man kan dristig sige, at de fleste Straffe paa Anstalten har Forbindelse med Brændevinsflasken. For det meste er det Mændene, det gaar ud over, men ogsaa Kvinder falder undertiden for Fristelsen. Paa skedag 1849 kommer saaledes to Kvinder berusede hjem til Anstalten.

Selv om Kaffe paa den Tid langt fra var saa almin-

delig som nu, saa er det sikkert faldet mange — vel især Kvinder — svært at give helt Afkald paa den. Lægen kunde i Sygdomstilfælde ordinere, at der blev gjort Undtagelser fra den reglementerede Kost. 1846 faar Opsynsmanden Paalæg om, at der skal sørges for Kaffe til en syg Kvinde. Hendes Sygdom synes desværre at være bleven kronisk. I mere end 10 Aar paalægges det Opsynsmanden i den med ham oprettede Kontrakt at sørge for Kaffe og Sigtebrød til „den syge“ N. N. Mon ikke en og anden af hendes Søstre har ønsket sig i hendes Sted? 1873 — og følgende Aar — hører vi, at Byens Præster som Bestyrere af Enkepastorinde Bangs Legat ved Juletid sender „Fruentimmerne“ i Anstalten Penge til Kaffe og Hvedebrød. 15 voksne og 3 Pigebørn faar henholdsvis 12 og 4 Skl. hver.

I Begyndelsen af April 1883 — 3 Aar efter at Fattiggaarden var flyttet ud paa Marken — hører vi, at „samtlige Fruentimmer faa Kaffe 2 Gange daglig. De fleste Fruentimmer faar Snus og Mandfolkene Skraa-
tobak eller Røgtobak“. Desuden finder der Afvigelser Sted med Hensyn til Størrelsen af de i Reglementet fastsatte Portioner „undtagen for Sulets Vedkommende“. Ved Købstadkommunalloven af 26. Aug. 1868 var Bestyrelsen af Fattigvæsenet overdraget til Byraadet, der til Varetagelse af den daglige Styrelse nedsætter et Fattigduvalg. Et „tidligere Udvalg“ har givet Bestyreren Ordre eller Tilladelse til at foretage de nævnte Afvigelser fra Reglementet. Men denne Selvraadighed er Byraadet ikke tilfreds med. I et Byraadsmøde den 2. April 1883 bestemmes det, at Fattigudvalget „kun undtagelsesvis kan indrømme Lemmerne paa Gaarden Tobak og Kaffe, hvis særlig Anledning dertil maatte findes passende, (og) at disse Nydelser da træde i Stedet for de i Reglementet

omhandlede 4 pCt. af Arbejdsfortjenesten som Duceur“. Sagen ender med, at de paa Gaarden værende Kvinder over 60 Aar maa faa Kaffe 1 Gang daglig, og Mændene over 60 Aar maa faa enten Røg- eller Skraatobak. Skulde Kvinderne ønske det, kan de i Stedet for Kaffe faa Snustobak. To Mænd anses for uværdige til at faa Del i Nydelsen af Tobak. — Det ses ikke, hvor længe disse Bestemmelser var gældende Lov paa Fattiggaarden. —

I det første Spisereglement for Fattiggaarden i Varde siges det, at der af Fattigkommissionen „vil være at tage billigt Hensyn til et eller andet Fattiglems Trang til Tobak, dog saaledes, at Tobaksrøgning ikke tillades i Anstalten“. Maaske har man ogsaa i Ribe faaet Lov at ryge uden for Fattiggaarden — paa egen Regning. Spørgsmaalet om Mad, Drikke og Tobak stod iøvrigt ofte paa Dagsordenen ogsaa i andre Fattiggaarde.

Aandelig Føde.

I Regulativet fra 1845 hedder det saaledes: „De ordentlige og flittige Lemmer vil det være uforment at besøge Kirken. I selve Anstalten vil man søge at vække og nære et kristeligt Liv ved at holde Andagtsøvelser, der indrettes paa den Maade, det i Tiden maa vise sig at være hensigtsmæssigt.“ Man faar ikke senere nogen Besked om, hvordan disse Andagtsøvelser er indrettede, eller hvem der holdt dem. Da Dines Pontoppidan har afløst Thurah som Præst ved St. Kathrine Kirke, tilbyder han i Maj 1845 sin Samvirkning med Byens andre Præster til „at afhjælpe Lemmernes religiøse Trang“. Den kirkelige Betjening har vistnok hele Tiden været fælles for Byens Præster — indtil 1911, da Nørmarken lagdes under Domsognet. Af Inventarielisten fra 1846 ses det, at

der paa den Tid i Anstaltens „Bibliotek“ fandtes 4 Testamenter, 4 Salmebøger, 2 Eksemplarer af Luthers Fasteprædikener og 1 Huspostil. De faa andre Bøger, der fandtes her, var vistnok beregnede paa Børnene. —

I Maj Maaned 1845 skænker Udgevereren af Ribe Stifts Adresseavis — Enkemadam Hyphoff — et Frieksemplar af Bladet til Lemmerne i Anstalten. Gennem det har de vel af og til mærket et Pust derude fra den store Verden. Samme Madam Hyphoff skænkede endvidere Anstalten 2 Eksemplarer af Leths Fasteprædikener. For disse Gaver vil Kommissionen bringe hende sin „skyldige Tak“.

Udlængsel.

I Vestfyn findes der en større Fattiggaard, som er fælles for flere Sogne. Da Gaarden var opført, gav man den Navnet „Fælleshaab“, og det Navn anbragtes med store Bogstaver paa Forsiden af Stuehuset. Meningen med Indskriften, som fremdeles staar der, tolkes noget forskelligt. De fleste er dog nok enige om, at den skulde modvirke den Uvilje, der her som andensteds næredes af de fattige mod den Slags Forsørgelsesanstalter. Skrækken for Fattiggaardene tog vel efterhaanden noget af, men yndede Tilflugtssteder blev de nok aldrig. Nævnes skal det dog, at Folk, der selv kunde betale for Opholdet, undertiden har søgt Optagelse her. Huskes maa det ogsaa, at Oprettelsen af en Fattiggaard og Optagelse i denne for mange fattige betød et stort Fremskridt.

Vi har tidligere hørt om den Angst, de fattige i Ribe følte over for den nye Arbejdsanstalt. Senere hænder det jævnlige, at Folk anmoder om Tilladelse til at blive optagne i Fattiggaarden. Men det var nok mere Nød end Lyst, der drev dem til det Skridt. No-

gen Længsel efter at slippe ind i Fattiggaarden var der næppe. Derimod spores der ofte en ret brændende Længsel efter at slippe ud af den.

Det første Aar hører vi saaledes om en ugift Kvinde, der før har boet i Almisseboderne, men nu er optaget i Anstalten. Hun søger Fattigkommissionen om Tilladelse til at komme ud, men faar Afslag „paa Grund af hendes hidtil førte usædelige Liv, og da hun ej er i Stand til at ernære sig selv“. Senere paa Aaret gør hun et nyt Forsøg paa at komme ud, idet hun nu ansøger Direktionen om Tilladelse til „at komme i Frihed.“ Hun vil, om hun opnaar Tilladelsen, ikke blot forsørge sig selv, men ogsaa en Søn, som hidtil er forsørget af Fattigvæsenet. At hun ogsaa her har faaet Afslag, kan næppe drages i Tvivl.

I Reglementet fra 1845 træffer vi følgende Bestemmelse: „Naar et Fattiglem melder sig til at optages i Anstalten, maa det, om det er til Vinteren, forblive der den følgende Sommer.“ Vedkommende maa altsaa blive her mindst et Aar. Melder der sig nogen „til Sommeren“ eller i Foraaret, kan vedkommende derimod forlade Anstalten „inden paafølgende Vinter“. Forklaringen til disse Bestemmelser ses i Komitébetænkningen fra 1839. Heri hedder det: „Om Sommeren melder sig bestemt kun den svage eller gamle til Understøttelse, den arbejdsføre kun om Vinteren efter at have fortæret sin Sommerfortjeneste uden af denne at lægge een eneste Skilling op for Vinteren.“ Hvis der ikke „sættes en Pind“ her for, vil han „i omtrent Modsætning af Trækfuglene forlade Reden i Arbejdshuset om Foraaret og flytte ind igjen om Vinteren“. Maaske har denne Bestemmelse ansporet en og anden til mere Paapassenhed med sin Sommerløn, men det viser sig efterhaanden vanskeligt at faa den praktiseret. I 1849 klager Borgerrepræsen-

tationen til Amtet over, at Arbejdsanstalten er et altfor „bekosteligt Institut“, og at der bør stræbes frem mod en „gennemgribende Forandring“. Bl. a. klages der over, at Fattigkommissionen har været for villig til at lade Folk slippe ud af Anstalten. Hertil svarer Kommissionen, at man „ved at udelade nogle Personer og Familier af Anstalten, om hvilke man har haft større eller mindre Grund til at antage, at de vilde kunne forsørge sig selv, har man troet dels at handle i Fattigvæsenets eller Kommunens Interesse, dels tilstaaet de paagældende en Frihed og Raadighed over deres Tid og Kræfter, som man ikke mente at burde nægte dem. Var det endog kun et Forsøg paa, hvorvidt Opholdet i Anstalten og den der tilvante Orden muligen kunde have virket velgørende paa dem“. Skulde Hensigten med deres Udeladelse naas, „saa maatte man lade dem udgaa i Foraaret, for at de kunde erhverve sig Livsfornødenheder for Vinteren, og i den første Tid lette Familierne deres Forsørgelse ved midlertidigen at overtage et eller flere af deres Børns Forsørgelse“. — Rimeligvis har Kommissionen fortsat den paabegyndte Praksis, saa man ikke strengt fulgte det nævnte Punkt i Regulativet. I dette var der da ogsaa givet Kommissionen Tilladelse til at forkorte et Lems Ophold i Anstalten, naar „særegne Omstændigheder“ foreligger. Det ser ud til, at saadanne „Omstændigheder“ ret ofte har foreligget.

Tilladelse til at udgaa af Anstalten kunde ikke nægtes, naar den paagældende erstattede sin Gæld til Fattigvæsenet, eller naar han under sit Ophold i Anstalten havde tjent saa meget ved sit Arbejde, at han ikke længer var noget skyldig. Havde han tjent mere, end han var skyldig, fik han naturligvis det udbetalt ved Afrejsen. Ogsaa af den Grund blev der ført nøje Regnskab med hans Arbejde. Faar Folk

Lov at gaa ud, inden Gælden er slettet, forpligter de sig ofte til at afdrage denne. Et enkelt Eksempel skal nævnes. I 1848 faar en Kvinde Lov til at modtage en hende tilbuddt Plads paa Betingelse af, at hun giver Fattigvæsenet $\frac{1}{3}$ af sin Løn. Men ofte følger der ikke nogen Forpligtelse med Tilladelsen. Jævnlig søger Folk Plads langt borte fra Byen. De udstyres da ofte med „Udgangspenge“ eller „Rejsepenge“.

I 1869 er der en Skræddersvend, der faar 4—5 Dages Orlov til en Rejse til Flensborg for at søge Arbejde der. Nogle Aar før er der en Mand, som i Tiden omkring Nytaar ansøger om Tilladelse til at rejse til Tjæreborg for at søge Arbejde der. Den søgte Tilladelse gives ham paa Betingelse af, at han straks vil forlade Byen. Om han har overholdt dette Paabud og maaske er naaet frem til Tjæreborg, faar staa hen. Saa meget er vist, at samme Dags Aften træffer vi ham i beruset Tilstand i Ribe, og her slaar han samtlige Ruder ind i sin fraseparerede Hustrus Lejlighed. Slige Nytaarsløjer overskred naturligvis Grænsen for det tilladelige. Han maa nu finde sig i 5 Dages Arrest paa Arbejdsanstalten, og saa dømmes han endda til — i Henhold til Politiplakat af 14. Dec. 1810 — at erstatte Fattigvæsenet dets Udgifter ved Genindsættelse af Ruderne.

Ofte gives der Lemmerne Lov til at tage ud paa kortere eller længere Besøg hos Slægtninge — f. Eks. i Høslettens eller i Høstens Tid. Det hænder ogsaa, at Folk faar Lov at komme ud — paa Prøve. 1849 er der saaledes en Daglejer, der søger om Lov til at faa sin Kone ud af Anstalten. Hun faar Lov at komme ud — „til et Forsøg“. Dog maa Manden love, at han forinden Konens Hjemkomst vil faa Huset „renset, kalket og pyntet“.

Mange var der, som ikke gjorde sig den Ulejlighed

at søge Tilladelse til at gaa ud. De tog sig selv den Frihed at forsvinde. Allerede et Par Maaneder efter Anstaltens Oprettelse hører vi, at „tvende Lemmer . . er bortgaaede uden Tilladelse“. Den ene af Desertørerne bliver snart indfanget, men han har da allerede solgt nogle af de Klæder, som han havde paa, og som tilhørte Anstalten. Kommissionen frygter for, at „flere vil efterligne ham, Selvraadigheden med at omgaas Fattigvæsenets Ejendom vil tiltage, og Disciplinen vil komme i Forfald“. Derfor bliver der sat en Politiret i Anstalten. Ved den Lejlighed bliver Forordn. af 21. Aug. 1829, § 1, og Plakat af 14. Dec. 1810, § 21—22, læst op for de tilstedeværende Lemmer — til Skræk og Advarsel. Det ses ikke, hvilken Straf der blev Synderen til Del. Nogle Aar senere hører vi om en Mand, der er rømmet. Det besluttes da, at vedkommende, „naar han bliver bragt tilbage“, skal „straffes med Ris i Kommissionens Nærværelse“.

Det er vel nok Politiet, der har skullet bringe den omtalte Rømningsmand tilbage. I hvert Fald anmoder man jævnlig om „Politiets gode Medvirkning“ til at faa fat i dem, der har „absenteret“ eller „absolveret sig fra Anstalten“. Vi ser ogsaa, at Politiet af og til ved Bekendtgørelse i Stiftstidende¹⁾ efterlyser slige bortrømte.

Det hændte dog, at Politiet nærede Betænkeligheder. En Gang i 1865 har Kommissionen saaledes henvendt sig til Politiet om Efterlysning af en Flygtning. Paa denne Henvendelse svarer Byens daværende Borgmester, Meinert, at hvor gerne han end vilde, kan han dog „for Princippets Skyld“ ikke indlade sig paa at efterlyse bortrømte Fattiglemmer „uden i de Tilfælde, hvor disse ved deres Bortgang har for-

¹⁾ f. Eks. 1. Okt. 1851 og 18. Maj 1852.

brudt sig imod den offentlige Politiorden“. Dette Svar var Fattigkommissionen meget utilfreds med. Man maa, udtaler den, „meget beklage, at de Uordener, der foregaar inden for dens Omraade og virker saa skadeligt paa Almenvellet, ikke ogsaa horer ind under Begrebet Politiorden. At uordentlige Personer . . . aldeles ustraffede kan løbe deres Vej, naar de vil, og saaledes bryde den Regel og Orden, som bestaar i den Anstalt, hvori de er optagne . . . maa vel kaldes uheldigt og i det mindste fremkalde Ønsket om en grundig Reform af Forsørgelsesvæsenets hele Indretning . . . Lejlighed til at undløbe vil altid gives, og naar de saa er borte og efter kortere eller længere Tid kommer tilbage, elendigere end da de var i Anstalten, saa har man kun i al Kærlighed at modtage dem igen (og) betale den Gæld,“ som de paa deres Udflugt „muligvis og rimeligvis“ har paadraget Hjemstedskommunen. „Dette er meget haardt.“ Desuden maa man nære Frygt for „den demoraliserende Aand, der herved nødvendigvis maa trænge sig ind i Fattiganstalterne, saa snart det kommer ind i Lemmernes Bevidsthed, at Fattigkommissionen slet ingen Magt har over dem.“

I Oktober 1872 vedtager Fattigudvalget, at man skal sende Postmesteren en Anmodning om, at Breve til Lemmerne ikke maa afleveres til disse personlig. De skal gives til Opsynsmanden. Ved denne Forholdsregel har man antagelig villet forebygge Forberedelser til mulig Rømning.

En Gang i Tredserne er der en Haandværkssvend, som forvoldte Fattigbestyrelsen en hel Del Besvær, bl. a. ved at forsvinde fra Anstalten. Kommissionen vedtager da, at man vil søge at faa ham anbragt i en Tvangsarbejdsanstalt — „saafremt han endnu 2 Gange absenterer sig fra Gaarden eller forbryder sig mod

Disciplinen“. Nogle Maaneder senere ansøger samme Mand Byraadet om Tilladelse til at blive sendt til Amerika. Fattigkommissionen anbefaler hans Ansøgning, og den bevilges. Udgiften til hans Rejse, godt og ved 121 Rbdlr., bliver saa udbetalt af Fattigvæsenet.

Kort Tid efter er der en anden Haandværkersvend fra Ribe, der drager til Amerika for der at vinde den Lykke, som det kneb med at faa fat i her i hans Hjemland. Naboer og Venner havde maattet hjælpe ham med Penge til Rejsen. Hans Navn var Jacob A. Riis,¹⁾ og ham gik det saa vel derovre i det fremmede Land, at han her gjorde sig fortjent til Betegnelsen „den ideale amerikanske Borger“. Hvordan det gik hans førnævnte Kollega, derom tier Sagaen. Maaske er ogsaa han blevet noget stort derovre i det fjerne Vesten.

Forøvrigt var det i Aarene før og efter 1870 ikke noget sjældent, at Fattigvæsenet hjalp Folk, hvem Lykken ikke her havde været gunstig, til at udvandre. Saaledes sender Ribe og Føvling — med Amtets Tilladelse — i Forening en tidligere Tugthusfange til Amerika. Hans Rejse kostede 132 Rbdlr. Af dem betaler hans Opholdskommune, Føvling, en Tredjedel, Ribe Resten. — I 1871 er der en Mand, der efter Anbefaling af et hamborgsk Udvandrerhus søger om en Understøttelse paa 120 Rdlr., for at han dermed kan „hjælpes over Havet“. Byraadet mener ikke at kunne bevilge Pengene, men Fattigudvalget henstiller til Udvandrerhuset (Schwertmann og Co.) at sætte Prisen ned, f. Eks. til det halve. I saa Fald kan der maaske være Udsigt „til et heldigt Udfald“. Det ses ikke, hvilket Forløb Sagen fik. — 1873 er der

¹⁾ Hvordan jeg blev Amerikaner, S. 16.

en Mand, der af Fattigvæsenet faar sin Rejse til Amerika betalt med 155 Rbdlr. Samme Aar er der en Kone, som med sine 6 Børn opholder sig i Fattiggaarden. Hendes Mand, der er Haandværker, er rejst til Amerika. Herfra sender han Kone og Børn en Del af Udgifterne til deres Rejse. Resten betaler Fattigvæsenet.

Den 18. Maj 1864 sprang Fattiggaardens Dør op paa vid Gavl, saa alle dens 33 Lemmer fik Lov til at vandre ud. Rejsens Maal var dog ikke Amerika, men det gamle Hospital inde i Byen. Sagen er den, at Kommandantskabet for de fjendtlige Tropper, der paa den Tid opholdt sig i Ribe, forlangte at faa opretet et Lazaret i Byen til mindst 50 Senge. Da man ikke havde nogen anden til det Brug skikket Bygning, maatte Fattiggaarden benyttes og Lemmerne flyttes hen i Hospitalet. Kun 5 Uger varede Udvandringen. Den 26. Juni vendte Udvandrerne tilbage til deres gamle Hjem. — I 1853 og 1865 er der Tale om en anden Fjende, der truende nærmer sig Byen. Det er Koleræen. Ogsaa da var man belavet paa at tage Fattiggaarden i Brug til Lazaret. Heldigvis udeblev Fjenden, saa der blev ikke de nævnte Aar Anledning til at lade Lemmerne udvandre.
